

ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

Ömer BOZKIR

NECCÂR-ZÂDE MUSTAFA RIZÂ'NIN
HAYATI, ESERLERİ VE TASAVVUFÎ GÖRÜŞLERİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

TEZ YÖNETİCİSİ
Yrd. Doç. Dr. Cengiz GÜNDOĞDU

ERZURUM – 2006

İÇİNDEKİLER

SAYFA NO:

İÇİNDEKİLER.....	I
ÖZET	III
ABSTRACT	IV
ÖNSÖZ.....	V
KISALTMALAR.....	VII
GİRİŞ.....	1
XVIII. YÜZYIL DA OSMANLI DEVLETİ'NİN GENEL DURUMU	1
1. SİYASİ, ASKERÎ VE SOSYAL DURUM	1
2. İKTİSADİ DURUM	4
3. İLİM, KÜLTÜR VE SANAT	6
BİRİNCİ BÖLÜM.....	11
1. NECCÂR-ZÂDE MUSTAFA RIZÂ'NIN HAYATI VE ESERLERİ	11
1.1. HAYATI	11
1.1.2. Tahsili, Tarîkâta İntisâbı ve Şeyhliği	12
1.1.3. Hacca Gidişi.....	17
1.1.4. Ölümü	18
1.1.5. Türbesi.....	18
1.1.6. İlmî, Edebî ve Tasavvufî Kişiliği	19
1.1.7. Neccâriye Tekkesi.....	19
1.2. ESERLERİ	24
1.2.1. Dîvân	24
1.2.2. Tercüme-i Muhtasarı'l Velâye.....	28
İKİNCİ BÖLÜM	29
2. NECCÂR-ZÂDE MUSTAFA RIZÂ'NIN TASAVVUFİ GÖRÜŞLERİ... ..	29
2.1. TAHALLUK KAVRAMLARI	30
2.1.1. İbadet ve ahlâka dair olanlar.....	30

2.1.1.1. Tevbe	30
2.1.1.2. Zikir	32
2.1.1.3. Tevekkül	33
2.1.1.4. Zühd	35
2.1.1.5. İhlâs	38
2.1.1.6. Sabır	39
2.1.1.7. Edeb	40
2.1.1.8. Vuslat	42
2.1.2. <i>Seyr u Sülûka Dâir Olanlar</i>	43
2.1.2.1. Seyr u Sülûk	43
2.1.2.2. Mürşîd-İrşâd	44
2.1.2.3. Sâlik	47
2.1.2.4. Şeyh	48
2.1.2.5. Mücâhade-Riyâzet	50
2.1.2.6. Sûfî	51
2.1.2.7. Velâyet	54
2.2. TAHAKKUKA DÂİR KAVRAMLAR	55
2.2.1. <i>Fenâ Fillâh-Bekâ Billâh</i>	56
2.2.2. <i>Cezbe</i>	57
2.2.3. <i>Aşk</i>	58
2.2.4. <i>Hâvf ve Recâ</i>	60
2.2.5. <i>Muhâsebe</i>	62
2.2.6. <i>Hâl</i>	62
2.2.7. <i>Kerâmet</i>	63
SONUÇ	65
BİBLİYOGRAFYA	67
ÖZGEÇMİŞ	69

ÖZET

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**NECCÂR-ZÂDE MUSTAFA RIZÂ'NIN
HAYATLI, ESERLERİ VE TASAVVUFİ GÖRÜŞLERİ**

Ömer BOZKIR

Danışman: Yrd. Doç. Dr. Cengiz GÜNDOĞDU
2006-SAYFA: VII+69

Jüri: Yrd. Doç. Dr. Cengiz GÜNDOĞDU
Prof. Dr. Osman TÜRER
Doç. Dr. Mustafa AĞIRMAN

Bu çalışmada XVIII. yy. Osmanlı toplumunun tasavvufi düşünce sisteminde ve tasavvuf edebiyatında önemli bir yere sahip olan Mustafa Rızâ'nın (1679-1746) hayatı, eserleri ve tasavvuf anlayışı kendi eserleri ve ilgili kaynaklardan faydalanılarak hazırlanmıştır.

Bu çalışmada Mustafa Rızâ'nın dini ve tasavvufî düşüncesi telif ettiği kendi eseri olan *Divan*'ından faydalanılarak değerlendirilmiştir. 4 bölüm ve 732 şiirden oluşan *Divan*'ı tasavvufi ve dini konuları içermektedir.

Döneminde Nakşibendiyye-Müceddidiyye geleneğinin temsilciliğini yapan Mustafa Rızâ aynı zamanda *Mesnevî* geleneğine de sahip olup, mesnevihânlık da yapmıştır. Kurmuş olduğu Neccâriyye Tekkesi hem kendi döneminde hem de kendisinden sonra Celvetî ve Nakşibendî geleneğini devam ettirmiştir.

ABSTRACT
MASTER THESIS

**NECCÂR-ZÂDE MUSTAFA RIZÂ’S LIFE, WORKS AND SUFIST
SIGHT**

Ömer BOZKIR

Supervisor: Yrd. Doç. Dr. Cengiz GÜNDOĞDU
2006-PAGE: VII+69

Jury: Yrd. Doç. Dr. Cengiz GÜNDOĞDU
Prof. Dr. Osman TÜRER
Doç. Dr. Mustafa AĞIRMAN

In this study, the life, works and sufist sight of Mustafa Rıza (1679-1746), important person in Sufism thought and Sufist literature of the society of Ottoman in XVIII. century have been studied benefiting from his works and interested works.

In this study his religious and sufist thought has been dealt with in accordance with his “*Divan*”, written by himself.

Mustafa Rızâ was a representative of Naqshbandiyyah- Mujaddidiyyah in his period, at the same time he has tradition of Mesnevi and was a Mesnevihan. His work named “*DİVAN*” which consist of 4 chapter and 732 poems contained religious and sufist subjects. Tekke of Neccâriye which he established also in his period and also after him has continued Celveti and Naqshbandiyyah tradition.

ÖNSÖZ

İnsanlık tarihi içerisinde, insanın iç derinliğine hitap eden tasavvuf ilmi her dönemde varlığını sürdürmüştür. Medeniyet tarihimizde de tasavvufî düşünce sisteminin yetiştirdiği büyük şahsiyetlerden bahsetmek mümkündür. Bu şahsiyetler, tekkeleri ve tarikatları kurarak tasavvuf kültürünü ve düşüncesini hem sistematik hale getirmişler hem de toplumda etkin bir rol üstlenmişlerdir.

Tasavvuf anlayışı, Osmanlı toplum yapısında ve düşünce sisteminde önemli bir yere sahiptir. Biz de bu çalışmamızda XVIII. Yüzyıl Osmanlı toplumunda yaşamış olan ilmî, edebî ve tasavvufî kişiliğiyle Türk kültürü ve Tasavvuf Tarihi açısından mümtaz şahsiyetler arasında yer alan Neccâr-zâde Mustafa Rızâ'nın hayatını, eserlerini ve tasavvufî düşüncelerini inceledik.

Mustafa Rızâ, yaşamış olduğu toplum içerisinde önemli bir yere sahiptir. Bizzat kendisi Neccâr-zâde Tekkesi'ni kurmuştur. Önemli bir misyon ifa eden bu tekke, ölümünden sonra da hayatiyetini devam ettirmiştir. Tasavvufî düşünce ve görüşlerini ise yazmış olduğu *Dîvân* adlı eserinden öğrenmekteyiz. Bu çalışmamızda yaşadığı yüzyılın karakteristik özelliklerini kısaca özetledik, hayatı hakkında bilgi verdik, tasavvufî düşüncelerini sistematize etmeye gayret gösterdik.

Çalışmamız “Giriş” ve iki bölümden oluşmaktadır. Giriş kısmında Neccâr-zâde Mustafa Rızâ'nın, yaşadığı dönemin özelliklerini tespit maksadıyla XVIII. Yüzyıl'da Osmanlı Devleti'nin siyasi, askeri, sosyal ve iktisadi durumu; ilim, kültür ve sanat yapısını ana hatlarıyla özetledik.

“Birinci Bölüm”de Mustafa Rızâ'nın, hayatını, ilmi ve edebi kişiliğini ve eserlerini konu edindik. Ayrıca Tasavvuf Tarihi'ndeki önemini belirttik ve tasavvufî düşünce sistemini tespit ettik. Düşünce sistemini tesbitte “*Dîvânı*” adlı eserini esas aldık. Yine bu bölümde Neccâriye Tekkesi'nin tekke kültürü açısından önemine değindik.

“İkinci Bölümde” Neccâr-zâde Mustafa Rızâ’nın, tasavvufî görüşlerini “Tahalluk Kavramları”, “Seyr u Sülûk Kavramları” ve “Tahakkuk Kavramları” ana başlıkları altında toplayıp değerlendirdik.

Konumuzun tespitinde, kaynak taramasında ve kullanılmasında katkısı büyük olan Sayın Hocam Yrd. Doç. Dr. Cengiz GÜNDÖĞDU Bey’e şükranlarımı sunarım.

ERZURUM - 2006

Ömer BOZKIR

KISALTMALAR

<i>a.g.e</i>	: Adı geçen eser
<i>b.</i>	: Bin, İbn.
<i>c.</i>	: Cilt
<i>C.C</i>	: Celle Celaluhu
<i>çev.</i>	: Çeviren
<i>DBİA</i>	: Dünden Bu Güne İstanbul Ansiklopedisi
<i>DİA</i>	: Diyanet İslam Ansiklopedisi
<i>H.</i>	: Hicri
<i>Haz.</i>	: Hazreti
<i>hazr.</i>	: Hazırlayan
<i>İA</i>	: İslam Ansiklopedisi
<i>İst.</i>	: İstanbul
<i>mad.</i>	: Maddesi
<i>MEB</i>	: Milli Eğitim Bakanlığı
<i>ö.</i>	: Ölüm Tarihi
<i>s.</i>	: Sayfa
<i>S.A.V.</i>	: Sellallahu Aleyhi Vesellem
<i>TDV</i>	: Türkiye Diyanet Vakfı
<i>v.d.</i>	: Ve devamı
<i>v.s</i>	: ve sâir
<i>Yay.</i>	: Yayınları
<i>y.y.</i>	: Yüzyıl

GİRİŞ

XVIII. YÜZYIL DA OSMANLI DEVLETİ’NİN GENEL DURUMU

Tasavvûf Tarihi açısından önemli bir yere sahip olan Neccâr-zâde Mustafa Rızâ Efendi Osmanlı Devleti’nin siyasi, iktisadi ve ilmî açıdan gerileme döneminin başlamış olduğu XVIII. Yüzyıl’da yaşamıştır. Bu dönem Osmanlı Devleti’nin belki de yaşamış olduğu en sıkıntılı dönem olmuştur. Bu dönemde devam eden savaşlar ve kaybedilen topraklar, hem maddî hem de mânevî olarak Osmanlı Devleti’ni bir çöküşe sürüklemiştir.

Bu dönemin siyasî, askerî, sosyal durumu; iktisâdî, ilmi ve kültür yapısını genel hatlarıyla şöyle özetleye biliriz.

1. Siyasi, Askerî ve Sosyal Durum

Sultan II. Mustafa döneminde 1111/1699’da imzalanan “Karlofça Antlaşması” ile Osmanlı Devleti, ilk kez Avrupa kıtasındaki Budin, Eğri, Tamişvar, Kanija, Mora gibi eyaletleri kaybetmiştir. Öteden beri Avusturya, Venedik ve İran’la mücadele veren Osmanlı, ihtirash bir düşman olan Rusların da karşı tarafta yer almasıyla siyasi, askeri ve iktisadi abluka içerisine alınmıştır. Bir yandan Osmanlı Devleti’nin, kudret ve hâkimiyeti şiddetle sarsılırken, diğer taraftan da batı medeniyetinin sahip olduğu teknik sayesinde Avrupalıların askeri gücü artmış ve Osmanlı’nın asırlardır vatan haline getirdiği diğer bölgeler de tehdit altına girmiştir.¹

XVIII. asra bir bütün olarak baktığımızda bu dönemde Osmanlı Devleti’nin daha çok mücadele etmek zorunda kaldığı devletlerin başında Rusya’yı görüyoruz. Daha sonra sırasıyla Avusturya, Fransa ve İran takip etmiştir. Rusya’nın Osmanlı Devleti’ne karşı tavrı bütün asrı kapsamaktadır. XVIII. Yüzyıl’da Osmanlı Devleti düşmanlarıyla yapmış olduğu mücadelelerde birkaç istisnai zafer dışında olumlu neticeler alamadığını ve Osmanlı Devleti’nin gerileme sürecine girdiğini görmekteyiz. XVIII. Yüzyıl’da Osmanlı Devleti’nin içerideki istikrarsızlığı, devletin dışarıdaki istikrarsızlığını da beraberinde getirmiştir. İçerideki istikrarsızlık kadar, dış siyasette yaşananlar ve buna

¹ Peremeci, Osman Nuri, *Edirne Tarihi*, İstanbul 1940, s.136; Uzunçarşılı, İ. Hakkı, *Osmanlı Devleti’nin Saray Teşkilatı*, Ankara 1984, s.38.

bağlı olarak askeri faaliyetler bu yüzyıla damgasını vuran olayların başında gelir. Askeri alandaki ıslahat çalışmalarında da başarı sağlanamamıştır.

XVIII. Yüzyıl'da ki sosyal olaylara gelince, Sultan III. Ahmet döneminde Dâmat İbrahim Paşa'nın Sadrâzam olmasından sonra başlayan istikrar, medeniyet sahasında yerinde bir kalkınma hareketi başlatmıştır.² Sadrâzam, bir taraftan geç kalınmış kültür ve kalkınma hamleleri atmış; diğer taraftan da köşkler, saraylar, camiler, medreseler, bahçeler ve çeşmeler yaptırmış ve böylece İstanbul'un imarına ve medeni zevkin yükselmesine hizmet etmiştir. Bunlardan Kâğıthane'de yaptırdığı Sadâbat adı verilen köşkler, bahçeler ve eğlence yerleri bilhassa dikkati çekecek güzellikte idi. Burada çeşitli lâle çiçekleriyle bezenmiş bahçelerin güzellikleri arasında bahar eğlenceleri tertip edilmekteydi.³ Ancak bütün bu gelişmeleri dışarıdan izleyen medrese ve tekke çevreleri, giderek yaygınlaşan bu eğlenceleri onaylamamaktaydı.⁴

Bu dönemde Osmanlı İmparatorluğu, ekonomik yönden sıkıntılı olmasına rağmen sosyal ve kültürel açıdan bir kalkınma hareketine önem verdiğini görüyoruz. Bunun yanında halkın eğlenceye yönelmeye başladığını görmekteyiz. Fakat bu durumdan, tekke ve medrese çevreleri pek de memnun olmamışlardır. Çünkü bu durum halkın dinamik yaşantısını olumsuz yönde etkilemekte, insanların tek düze bir hayat yaşamalarına sebep olmaktadır.

Devletin üst düzey yöneticileri bir taraftan bu tür eğlenceleri teşvik ederken; diğer yandan da israfların önüne geçmek ve haksız kazançlara da engel olmak istiyorlardı. Bu nedenle, bazı sosyal düzenleme ve kısıtlamalara gidiliyor, halkın ahlâkını bozan birtakım davranışların önlenmesi için de fermanlar çıkartılıyordu.⁵

Sonradan Lâle Devri adı verilen bu dönem, devletin Avrupa Medeniyeti'nden istifade etmeyi tasarladığı ve bunu bir ihtiyaç olarak hissettiği bir devirdir. Devletin ileri gelen bazı idarecileri, yenilikleri gerçekleştirebilmek maksadıyla belki de toplumun dikkatlerini yeniliklerden uzaklaştırmak için eğlencelere destek vermişler, fakat eğlencede aşırılığa kaçılmasına da mâni olamamışlardır.⁶

² Banarlı, Nihat Sami, *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi*, İstanbul 1983, II, 738.

³ Uzunçarşılı, *a.g.e.*, I,163; Banarlı, *a.g.e.*, II, 738-739.

⁴ Karal, Enver Ziya, "Ahmed III" mad., *İslam Ansiklopedisi*, MEB, İstanbul, 1969, I, 165.

⁵ Karal, *a.g.mad.*, I, 165-168

⁶ Uzunçarşılı, *a.g.e.* I, 148-169.

Lâle Devri Osmanlı Devleti'nin kültür ve medeniyet tarihinde lüzumlu yenilikler yapabilmek yolunda, Fransa ve İngiltere ile yakınlık kurduğu bir hazırlık devresidir. Doğudaki çeşitli menfaatleri dolayısıyla zamanın iki büyük devleti İngiltere ve Fransa da, bu dönemde Osmanlı Devleti'ne karşı dostane tavırlar takınmışlardır. Devletin özellikle Fransa ile kültür alanındaki münasebetleri çoğalmıştır.⁷

Yenilik taraftarı bir padişah olan III. Mustafa derhal askeri ıslahata girişmiş ve o sırada İstanbul'da bulunan Baron De Tot'dan istifade ederek Tophane'yi ıslah ettirmiştir. Ayrıca zamanında aldığı tedbirlerle de hazineyi rahatlatmıştır.⁸

Sultan I. Abdülhamit dönemi sadrazamlarından Batı'nın durumunu iyi bilen Halil Hamit Paşa, Avusturya – Rusya ittifakının, devleti bir harbe sürükleyeceğini ve harbe hazır olmak lazım geldiğini öngörmüştür.⁹ Bu nedenle, 1187/1773'de açılmış bulunan Mühendishâne-i Bahr-i Hümayun'un ihyasına çok büyük önem vermiştir. 1198/1783'de askeri ıslahat ve kalkınma teşebbüslerine başlangıç olarak, Kaptan-ı Derya Cezayirli Hasan Paşa tarafından Kasımpaşa'da bir Kalyoncular Kışlası'nın yaptırılmasını sağlamıştır.¹⁰

XVIII. Yüzyıl'da askeri alandaki esaslı düzenlemelerin Sultan III. Selim Dönemi'nde yapıldığı dikkati çekmektedir. Nitekim 1794'te Nizam-ı Cedit kurulduktan sonra Fransa ve İsveç'ten getirilen muallimler vasıtasıyla ikiyüz gencin bahriye zabıta ve mühendisi olarak yetiştirilmesi sağlanmıştır. Diğer taraftan Yeniçerilerin zoraki ilk eğitimleri de bu dönemde yaptırılmıştır. Küçükçekmece'de Azatlı Baruthanesi kurulmuş ve tersane büyük havuzu inşa edilmiştir. Ayrıca, askeri ıslahat çalışmalarına mali kaynak bulmak için yeni bir İrâd-i Cedit Defterdarlığı ihdas edilmiştir.¹¹

XVIII. Yüzyıl'da Osmanlı Devleti'nin siyasi alanda kurmuş olduğu hâkimiyetini zamanla kaybetmeye başladığını ve dönemin bir gerileme dönemi olarak tarih sahnesinde yer aldığını görmekteyiz. Bunun temel sebepleri arasında kaybedilen savaşlar ve bu savaşların neticesinde kaybedilen toprakların yer aldığını görmekteyiz. Toprak kaybıyla birlikte uluslararası alanda da siyasi kırılmaların arttığını görmekteyiz. Bu durumdan kurtulmak için çeşitli girişimlere başvurulmuştur. Bunların en önemlileri arasında; Lâle Devrinde, Avrupa'dan örnek alınarak yapılan yenilikler yer almaktadır.

⁷ Banarlı, *a.g.e.*, II, 741.

⁸ Uzunçarşılı, *a.g.e.* I, 342-343.

⁹ Uzunçarşılı, *a.g.e.* I, 477-481.

¹⁰ Uzunçarşılı, *a.g.e.* I, 482.

¹¹ Eren, Cevat, "Selim III", *İslâm Ansiklopedisi*, MEB. İstanbul, 1969, X, 441-457.

Yine I. Abdülhamit'in askeri alanda yaptığı yenilikler ve çalışmalar başarılı olmuştur. Ayrıca askeri alanda III. Selim'in getirmiş olduğu düzenlemelerin kısmen de başarılı bir şekilde amacına ulaştığını görmekteyiz.

2. İktisadi Durum

Bu yüz yılda Osmanlı Devleti siyasi, askeri ve sosyal alanda olumsuz gelişmelerin ortaya çıkmasıyla iktisadi alanda da bir duraklama görülmektedir.

Osmanlı Devleti'nin 1111/1699'da imzalamış olduğu Karlofça antlaşması, siyasi anlamda ilk kez toprak kaybına neden olurken, kaybedilen bu topraklardan alınan vergilerin kesilmesi ise devletin iktisadi bakımdan zayıflamasına neden olmuştur. Bu ve diğer sebeplerle kötüleşen iktisadi durumun düzeltilmesi için, yeni bazı düzenlemelere gidildiği görülmektedir. Özellikle Amcazâde Hüseyin Paşa'nın para ayarı ve bunun gibi şekillerde aldığı tedbirlerle mâli durum yavaş yavaş düzelmeye başlamış ve Rami Mehmet Paşa zamanında ise hazine gelir-gider dengesi kurulmuştur. Dâmat İbrâhim Paşa'nın sadaretinde ise dışarıya para, altın ve gümüş çıkartılmamasına dikkat edilerek, mali vaziyet daha da kuvvetlendirilmeye çalışılmıştır. Ancak İran, Rusya ve Avusturya seferleri nedeniyle hazine tekrar para sıkıntısı yaşanmaya başlamıştır.¹²

Sultan I. Mahmud Dönemi'nde hazinenin sıkıntısını hafifletmek ve acil ödemeleri yapabilmek için saraydaki bazı gümüş eşyalar, kürkler, kıymetli kumaşlar ile kütüphanedeki kitapların satılarak mali sıkıntını bu şekilde aşmaya çalışılması ve ayrıca padişahın harcamaları sıkı bir şekilde bizzat takip etmesi dikkat çekicidir.¹³ Alınan bazı tedbirlerle hazine biraz rahatlasa da, I. Abdülhamid Dönemi'nin son iki yılında devlet mali açıdan tekrar sıkıntı içerisine girmiş ve bu konuda tedbir için bir Hadd-i Humâyun çıkarılmıştır.¹⁴

Savaş halinde olan devlet içine düştüğü mali krizden kurtulmak için bir yandan iç kaynak aranırken, diğer yandan da Şeyhülislâm Mehmed Kâmil Efendi'den memleket dâhilinde para tedariki mümkün olmazsa, zarurete binaen ecnebi bir devletten borç alınıp alınamayacağına dair görüşü sorulmuştur. Borç alınabileceğine dair fetva alındıktan sonra Felemenk devletinden istikraz akdi yapılmasına karar verilmiş ve adı geçen devletin elçisiyle görüşülmüştür. Ancak bu teşebbüsten de çeşitli nedenlerle

¹² Karal, "Ahmed III." *İslâm Ansiklopedisi*, MEB, İstanbul, 1969, I, 165-168.

¹³ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, Ankara 1995, I, 320-321.

¹⁴ Uzunçarşılı, *a.g.e.*, I, 596-597.

vazgeçilmiştir. Neticede mevcut sikkelerin değiştirilmesiyle altın ve gümüşün rayicine bir miktar zamdan başka bir çare bulunamamıştır. Öte yandan devlet İsveç’le imzalamış olduğu ittifak anlaşmasına göre ödemesi gereken yirmi bin kesenin ilk taksiti olan sekiz bin keseyi dahi ödeyememiştir.¹⁵

Sultan II. Selim’in cülûsundan sonra ise harp devam ettiği için mali durum iyice kötüleşmiştir. Yeni sultan bu sefer İspanya’dan borç para istenilmesini talep etmiştir. Bu nedenle İspanya elçisi ile görüşülmüş ise de bir netice alınmamıştır. Ancak elçi, İspanya Devleti’nin bu savaşta tarafsız kalmak istediğini; Osmanlı Devleti’nin arzu etmesi durumunda, Rusya ile sulh yapılabilmesi için aracı olabileceğini ifade etmiştir. Benzer bir teşebbüs de Fas Sultanı’na yapılmış, fakat ondan da bir netice alınamamıştır. Yabancı devletlerden borç para bulmaktan ümidini kesen hükümet, son çare olarak altın ve gümüş eşyadan sikke kestirerek sıkıntıyı biraz olsun hafifletmeye çalışmıştır. Yaşanan bütün olumsuzluklara rağmen bu dönemde, imar çalışmalarının sürdürülmeye çalışıldığı görülmektedir. Çorlulu Ali Paşa’nın Çarşıkapı’da ve Zindan önünde temellerini attırdığı cami ve medrese tamamlanarak resmi açılışları yapılmıştır. Ayrıca Ali Bey deresinde Hüsrevabad’ın; Kâğıthane deresi üzerinde de Sadabad’ın inşa edilmesi; Bebek’te bir cami ile Hümayunabad Sahil Sarayı’nın yapılması, Sultan III. Ahmed döneminde gerçekleştirilen imar çalışmalarından bazılarıdır.¹⁶

III. Mustafa döneminde imar çalışmalarına devam edilip annesi Mihriban Sultan adına yaptırdığı Ayazma Camii’nin inşaatı tamamlanarak 1147/1760’da resmi açılışı yapılmıştır. Aynı yıl kendisinin hayır eseri olarak Lâleli Camii’nin yapımına başlanmış ve 1177/1763’te tamamlanarak resmi açılışı yapılmıştır. İstanbul’da yeterli miktarda çarşı hamamı bulunduğu için, odun ve su sıkıntısını önlemek maksadıyla yeni çarşı hamamlarının yapımı da 1182/1768’de durdurulmuştur. Bunlardan başka, Eyüb Sultan Câmii ve türbesi, Büyük Yeni Han, Bend-i Cedid, Paşabahçe Mescidi, Kadıköy İskele Camii, onun bıraktığı hayır eserlerinden bazılarıdır. Ayrıca III. Mustafa, 1179/1765 yılında çıkan büyük Tophane yangınında harap olan Galata Mevlevihânesi’ni Yenişehirli Osman Efendi’yi bina emini tayin ederek yeniden inşa ettirmiştir. Onun döneminde beş yıldır yapımı devam eden ve temelden yenilenen Fatih Camii, 1185/1771’de tekrar ibadete açılmıştır.

¹⁵ Uzunçarşılı, *a.g.e.*, II, 598-599.

¹⁶ Uzunçarşılı, *a.g.e.*, I, 157-158.

Sultan I. Abdülhamit döneminde, az da olsa şehrin imar çalışmaları devam etmiştir. Bahçekapısı'nda I. Abdülhamit hayratının, 1190/1776'da başlanmıştır. Temelleri 1192/1778'de atılan I.Abdülhamit'in anası Rabia Sultan adına 1192/1778'de inşa ettirdiği Beylerbeyi Camii'nin resmi açılışı yapılmış ve Emirgan Camii de 1193/1779'da tamamlanmıştır.¹⁷

Sultan III. Selim döneminin ilk yarısında, Şeyh Galib'in postnişin olduğu ve devrin ilim, sanat ve edebiyat merkezi olan Galata Mevlevihane'si 1208/1793'de onarılmıştır.¹⁸ Ayrıca, adı geçen Mevlevihane'ye bir şadırvan ve bir hünkâr mahfeli ilave edilmiştir. Yine Sultan'ın emriyle dergâha, Reisülküttap Mehmet Raşit Efendi tarafından tatlı su getirilmiştir.¹⁹

XVIII. Yüzyıl'da iktisâdî ve ekonomi alanında da kırılmaların olduğunu görmekteyiz. Bunun temelinde de özellikle savaşların uzaması ve savaş harcamalarının artması ve özellikle kaybedilen topraklardan gelen vergilerin bir anda kesilmesi yer almaktadır. Sultan I. Mahmut döneminde iktisâdî alanda hazinenin sıkıntısını gidermek amacıyla acil önlemlerin alındığını, padişahların harcamalarına kısıtlamaların getirildiğini ve bunun sonucunda da hazinede sıkıntıların giderildiğini görmekteyiz. Her ne kadar da hazine de sıkıntı olsa bile Devletin imar çalışmaları devam ettirildiğini görmekteyiz.

3. İlim, Kültür ve Sanat

XVIII. Yüzyıl'ın ilk çeyreği Osmanlı düşüncesi bakımından bir uyanış devresi olarak nitelendirmek mümkündür. Nitekim bu dönemde bir yandan pozitif bilimlere doğru bir eğilim baş gösterirken, diğer yandan da halkın aydınlanmasına katkı sağlamak üzere birçok temel eserin çevirisine başlanmıştır.²⁰

XVIII. yüz yıl'ın başlarında Dâmat İbrahim Paşa'nın sadrazamlığı döneminde ilmî faaliyet olarak dikkati çeken olaylardan ilki, Dâmat İbrahim Paşa'nın; Seyyîd Vehbî, Nâhîfî, Ahmet Neylî, Nedim, Müverrih Râşit, Osman-zâde Taib gibi şair ve

¹⁷ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, 1-2.

¹⁸ Cevdet Paşa, *Tarihi Cevdet*, İstanbul, 1288, V, 260.

¹⁹ Sakaoğlu, Necdet, "Selim III", *DBİA*, MEB. İstanbul, 1969, VI, 507-508.

²⁰ Muslu, Ramazan, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf*, (18.y.y), İstanbul 2003, s. 48.

yazarların yanı sıra devrinin diğer değerli âlimlerini de bir araya getirerek bir tercüme heyeti kurmasıdır.²¹

Tercüme heyetinin kurulmasıyla birlikte ilim, kültür, sanat, alanında yeni oluşumların başladığını ve bununla birlikte hareketli bir dönemin yaşandığını görmekteyiz.

Bu dönemde ilmi faaliyet olarak dikkat çeken olayların ikincisi, Yirmi sekiz Mehmet Çelebi'nin Paris'e Büyükelçi olarak atanmasıdır. Karlofça Antlaşması ile Osmanlı Devlet'i hem fikri hem de fiili olarak batı karşısında yenilgiyi kabul etmek için Avrupa'yı yakından tanımak istemiştir. Çelebi iki yıl süren sefaret döneminde Fransa'nın gelişmesinde etkili olan amillerin tespit edilerek uygulanabilirliği olanlarını Sefaretname'sinde kaydetmiştir. Ayrıca onun kaleme aldığı kırk günlük Fransa seyahatini anlatan Paris Seyahatnamesi de çok önemlidir.²²

Avrupa ile ilişkilerin samimi olduğu bu dönemde Avrupa'daki yeniliklerin yakından takip edilmesi için gönderilen elçilerin çalışmalarıyla ilim, kültür ve sanat alanında yapılan faaliyetler Avrupa'nın gelişmesinde etkili olan yenilikler yakından takip edilmiş ve bu yeniliklerin uygun olanlarının aktarılmasıyla birlikte yeni gelişmelerin uygulanmaya çalışıldığı ve bazı konularda da başarıların sağlandığını görmekteyiz.

İlmi alanda atılan adımların üçüncüsü, ilk Türk matbaasının kurulmasıdır.²³ Bu konuda ilk adım, Yirmisekiz Çelebi-zâde Mehmed Efendi'nin oğlu Sâit Mehmed Efendi tarafından atılmıştır. Sâid Mehmed Efendi, babasının elçilik vazifesi ile Fransa'ya görevlendirilmesi nedeni ile Paris'e gitmiş ve oradaki matbaaları gezmiş, az zamanda birçok kitabın basıldığını görmüş ve matbaanın İstanbul'da da kurulmasını arzu etmiştir. İstanbul'a döndüğünde, İbrahim Müteferrika ile bu durumu görüşmüş ve birlikte Dâmad İbrahim Paşa'ya müracaat etmeye karar vermişlerdir. Konuyu Sadrazam'a uzun uzadıya anlatmışlar, ikna etmek için de matbaanın lüzumuna dair İbrahim Müteferrika'nın kaleme almış olduğu "Vesîletü't-Tıbaa" adlı risaleyi Sadrazam'a takdim etmişlerdir. Dâmad İbrahim Paşa bu talebi tetkik ederek değerlendirmiş ve uygun bulmuştur. Nitekim, matbaa için gerekli levâzım ve harf kalıplarının tedarik edilmesini de

²¹ Kazancıgil, Aykut, *Osmanlılarda Bilim ve Teknoloji*, İstanbul 2000, s. 197-198.

²² Kazancıgil, a.g.e., s. 201-203.

²³ Kazancıgil, a.g.e., s. 204.

sağlamıştır. Ardından durum padişaha arz edilmiş ve matbaanın açılması için ferman çıkmıştır.²⁴

Matbaanın kurulmasıyla birlikte eserlerin kısa zamanda daha fazla basıldığı ve dolayısıyla eserlerin daha fazla okur kitlesine ulaşmasıyla birlikte ilmi alanda ilerlemelerin kaydedildiği görülmektedir.

XVIII. Yüzyıl'da bilim merkezi olan medreselerin ıslahı da gündemi meşgul eden konulardandır. III. Ahmet döneminde medreselerin ıslahı konusunda bazı emirler verildiği bilinmektedir. Ancak, her hangi bir netice alınmış da değildir. Bu asır da konuyla ilgili müşahhas adım, I. Mahmud tarafından atılmıştır. O, önce iffet ve ehliyetine güvendiği Anadolu Kazaskeri Murtezâ Efendi'yi şeyhülslâmlığa tayin etmiş ve ilmiye sınıfının ıslâhı konusunda onun dikkatini çekmiştir. Nitekim konu ile ilgili bizzat kendisinin kaleme aldığı bir hatt-ı hümayunda, mülâzemet ve müderrislik yolunun bozulduğunu, iltimas ve himâye ile ehliyetsiz kimselerin müderris olduklarını belirtmiş ve ilim yolunun bu gibilerden temizlenerek medreselere ehil olanların tayin edilmesini emretmiştir.²⁵

Bu dönemde ilmi faaliyetleri destekleyen bir diğer gelişme de bazı yeni kütüphanelerin kurulmasıdır. Sultan I. Mahmud tarafından 1153/1740'da Ayasofya Camii içinde, Sarayın Hazine Odası'ndaki kitaplar ve diğer bağışlarla birlikte 4.000 ciltten oluşan umûmi bir kütüphane tesis edilmiştir. Yine bu dönemde Belgrat ve Fatih'te de birer kütüphane kurulduğu bilinmektedir.²⁶

XVIII. Yüzyıl'ın ortalarında ise ilmi bir durgunluğun yaşandığı dikkati çekmektedir. Nitekim Matematik, ancak Sultan III. Mustafa döneminde askeri fenlere yardımcı olarak ilgi alanına girebilmiştir. Ancak az da olsa bazı çalışmalar yapıldığı bilinmektedir. İlk defa logaritma cetveli Halife-zâde İsmail Çinari tarafından Türkçe'ye çevrilmiştir. Aynı dönemde yaşayan bir diğer Matematikçi Gelenbevi İsmail Efendi'dir. O, matematikle ilgili olarak kaleme aldığı "Hisabü'l-Küsür" adlı eseriyle dikkatleri üzerine çekmiştir. Trigonometrik çizgilerin çözümlerime dair yazdığı "Adla-i Müsellesat" adlı eseri ile eski felsefeden Celal'e yazdığı haşiyesi, ilmi kudretini göstermesi bakımından dikkat çekicidir.²⁷

²⁴ Uzunçarşılı, *a.g.e.*, I, 160.

²⁵ Uzunçarşılı, *a.g.e.*, I, 329

²⁶ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, I, 327-328

²⁷ Kazancıgil, *Bilim ve Teknoloji*, s. 231 vd.

XVIII. yüz yılın sonlarında III. Selim'in yoğun bir reform faaliyetlerine girdiği bilinmektedir. O, Ebûbekir Râbıt Efendi'yi Avusturya'ya elçi olarak göndermiştir. Râbıt Efendi, sekiz ay Avusturya'da kalmış, muhtelif bölgelerde ki askeri, hukûkî, malî ve eğitim işlerini incelemiştir. İstanbul'a döndüğünde Avusturya'daki yenilikleri içeren beş yüz sayfalık bir rapor sunmuştur. Bu çalışma, III. Selim'in ıslahatına önemli bir katkı sağlamıştır. Bu, ıslahata hazırlık devresindeki faaliyetlerin ilkidir. İkincisi ise, III. Selim'in 1206/1792'de en kıdemli yirmi beş devlet memurundan devletin içerisinde bulunduğu durumdan nasıl kurtulabileceği ile ilgili bazı sorulara yazılı olarak cevap vermelerini istemiştir. Bunlardan Tatarcık Abdullah Efendi'nin verdiği lâhiya, yöntem olarak diğerlerinden farklıdır. Abdullah Efendi'ye göre, iktisadi yapı düzeltilmeden askeri alanlardaki reformlar bir netice vermeyecektir. Bu yaklaşım, iktisadi sorunların önemini ortaya koyan ilk ciddi tespit olarak dikkatleri çekmektedir.²⁸

III. Selim, ilmiye sınıfı ile medreselerin ıslahatına da önem vermiştir. 1203/1789'da padişah olduktan on bir gün sonra devletin ileri gelenlerini toplayarak hazırladığı ıslahat lâhiyasını okutmuş ve toplantıya katılanların müttaâllarını dinledikten sonra, Şeyhülislâm Mehmed Kâmil Efendi'ye: "Efendi, kuzat ve nüvvab hususları ve melâzimlerinin ref'i senden matlubumdur." demiştir. Nitekim, Mehmed Kâmil Efendi'den sonra gelen Şeyhülislâmlar da pâdişahın kararlılığı karşısında bazı tedbirler almak zorunda kalmışlardır.²⁹

XVIII. asırda kültür ve sanat faaliyetleri bütün padişahlar tarafından destek görmüş ve sanat ehli teşvik edilmiştir. Sultanlardan bir kısmı ise, sanat dallarından bazılarını bilfiil icra etmişlerdir. Yaptırdığı tarihi çeşmenin yazılarını bizzat kendisi yazan Sultan III. Ahmed³⁰ iyi bir hattat olarak bilinmektedir.

Bu asırda kültür faaliyetleri adına zikredilmesi gereken bir husus da, Ebu'l-Vefa-i Şami'nin halifesi el-Hac Seyyid Muhammed Efendi'nin (ö. 1205/1790), Sultan I. Abdülhamid'in talebi üzerine, Şam'ın Havran bucağında muhafaza edilen ve Hz. Muhammed'in (s.a.v.) ayak izini taşıyan "Nakş-i Kadem-i Şerif"i İstanbul'a getirmesidir. Nakş-i Kadem-i Şerif, bir müddet Samatya'daki aynı adı taşıyan tekkede

²⁸ Kazancigil, *a.g.e.*, s. 243-247.

²⁹ Uzunçarşılı, *İlmiye Teşkilatı*, s. 255-260.

³⁰ Karal. *a.g.e.*, s.165-168.

muhafaza edildikten sonra, Topkapı Sarayı Mukaddes Emânetler Dâiresi'ne nakledilmiştir.³¹

Seyyîd Vehbî, Neylî, Belîğ, Haşmet ve Sümbül-zâde Vehbî gibi şairler ise hikemi tarzın yanında, eğlence hayatını zarif bir dille anlatarak “şuhâne” tarzın kurucusu kabul edilen Nedim'in üslubunda eserler vermişlerdir. İzzet Ali Paşa ve Çelebi-zâde Âsım Efendi de Nedim'in takipçilerindendir. Nâhifi, Nâzım ve diğer mutasavvıf şâirler ise tamamıyla dînî-tasavvufi muhtevalı eserler vermişlerdir. Yalnız Esrâr Dede, Şeyh Gâlib'in tarzını benimsemiş ve onun takipçisi olmuştur.³²

Diğer yandan eski ve geleneksel edebiyatın çok kudretli oluşu, ona karşı duyulan büyük alışkanlığın devam etmesine sebep olmuştur. Nitekim, dilin sadeleşmesi, şiirde ve nesirde halk tabirlerinin kullanılması; yüksek zümre edebiyatı ile halk edebiyatı arasında yakınlaşmanın çoğalması gibi bazı güzel ve faydalı hareketler bile halk edebiyatının dîvân edebiyatı karşısında güçlenmesine ve gelişmesine yetmemiştir.³³

XVIII. Yüzyı'da Osmanlı Devletinin ilim, kültür, ve sanat alanında önemli gelişmelerin olduğunu, bir yandan pozitif ilimlere bir eğilim olduğu, bir yandan da temel eserlerin çevrilmesiyle birlikte halkın da bilime ilgisinin arttığını görmekteyiz. Bu dönemde özellikle matbaanın kurulmasıyla birlikte eserlerin çoğaltılması ve buna paralel olarak da eserlerin yaygın hale geldiğini görüyoruz. Yine bu dönemde ilim yolunda önemli bir yere sahip olan medreselerin bozulmaya başlaması, ehil olmayan kişilerin müderris olarak tayinlerin önüne geçmek amacıyla medreselerde de ıslah çalışmalarının olduğunu görmekteyiz. Bu dönemde hemen bütün padişahların kültür, sanat faaliyetlerini desteklediklerini ve bazı sultanların bizzat icra ettiklerini görmekteyiz.

³¹ Uzunçarşılı, *a.g.e.*, s.1-2.

³² Osman Horata, *Esrar Dede, Hayatı, Eserleri, Şiir Dünyası ve Dîvânı*, Ankara 1998, s. 1-4.

³³ Banarlı, *a.g.e.*, II, 742.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. NECCÂR-ZÂDE MUSTAFA RIZÂ'NIN HAYATI VE ESERLERİ

1.1. Hayatı

Anadolu'da yetişen büyük velîlerden Mustafa Rızâ, 1090/1679 senesinde Şebinkarahisar'da doğdu. Babasının adı İbrâhim'dir.³⁴ Adı, kaynaklarda Neccâr-zâde Mustafa Rızâ olarak geçmektedir. Ömer Rızâ Kehhâle, Neccâr-zâde'nin künyesini Mustafa b. Ali en-Nakşibendî³⁵ olarak vermektedir.

Hüseyin Vassâf, Babası İbrâhim Efendi'nin, Neccâr-zâde doğduktan bir müddet sonra İstanbul'a yerleşerek saray topçuları arasına girdiğini belirtmektedir. Mustafa Efendi'nin babası İbrâhim Efendi'nin gerçekte neccâr (marangoz) olmadığını; bu lâkabın ona Dergâh-ı Âli topçuluğunda vazifeli olan ve fen ilimlerine vâkıf olan bu zât, seferler sırasında bilgisiyle hizmette bulunduğu gibi, köprülerin kurulmasına da nezâret etmiştir. Bu sebeple kendisine marangoz mânâsında, neccâr, oğluna da Neccâr-zâde lakabı verildiğini kaydetmektedir.³⁶ Mustafa Rızâ, şiirlerinde İbn-i Neccâr mahlasını kullanmaktadır:

*Suâl eylesen zâhid İbn-i Neccâr'ın malından
Binayı 'aşkı ma'mûr eyleyen mi'mardır hâla.³⁷*

Hüseyin Vassâf'ın naklettiğine göre; Neccâr-zâde doğmadan önce babası İbrâhim Efendi'ye rüyâsında bir zât; "Allahü Teâlâ sana sâlih bir evlâd verecek. Bu evlâdın âlim ve ârif bir zât olacak. Çok evliyâ ve sâlih müslüman yetiştirecektir. Doğduğu zaman ismini Mustafa koyunuz ve iyi yetişmesi için çok gayret ediniz." demişti. Babası bu rüyası mu'cibince hareket ederek o doğrultuda adını Mustafa koymuştur ve yetişmesinde de büyük dikkat ve titizlik göstermiştir.³⁸

³⁴ Nüzhet, Ömer, *Menkıbetü'l Evliyâiyye fî Ahvâlî'r-Rizâiyye*, İstanbul 1858, s. 67; *Büyük Türk Klasikleri*, "Neccâr-zâde Şeyh Rızâ", İstanbul 1988, VIII, 311.

³⁵ Kehhâle, Ömer Rızâ, *Mu'cemül-Müellifin*, Beyrut, 1993, III,872.

³⁶ Vassaf, Hüseyin, *Sefîne-i Evliya*, II,78.

³⁷ Neccâr-zâde, Mustafa Rızâ, *Dîvân*, İstanbul, 1262/1846, s.11.

³⁸ Vassaf, *a.g.e.*, II, 78.

1.1.2. Tahsili, Tarîkata İntisâbı ve Şeyhliği

Babası İbrâhim Efendi, Neccârzâde doğduktan bir müddet sonra İstanbul'a yerleşerek saray topçuları arasına girdi. Neccârzâde Mustafa Efendi'nin yetişmesine babası çok önem verdi. Ömrünün son günlerinde ona şöyle nasihat ve vasiyet etti: "Aman evlâdım ilim öğren. Annen seni işe verirse kabul etme. Zîrâ sen büyük hizmetler için yaratıldın. İlimde ve mâ'rifette yüksek mertebelere çıkacaksın. Bu hususta çok gayretli ve dikkatli ol!" Kendisi babasının vasiyetine hep sadık kalmaya çalıştı. Babası vefat edince, annesi onu bir işe vermek istedi. Fakat o, babasının vasiyetine uyarak ilim tahsiline başladı. Zamanın âlimlerinden ilim öğrenip, kısa zamanda yetişti. Ayrıca almış olduğu hat derslerine karşı ilgi ve alakasını daha da artırmış ve hat sanatında da başarılı olmuştur. Çok güzel hattı olması hasabiyle geçimini de kitap yazmakla sağladı.³⁹ On yedi yaşında Beşiktaş'taki Sinan Paşa Câmii yanındaki medresede ders vermeye başladı. Bu müderrisliği sırasında, Üsküdar'da Azîz Mahmûd Hüdâî hazretlerinin dergâhında insanları irşâd ve terbiye ile meşgûl olan Yâkûb Efendinin babası Odabaşı Şeyhi diye tanınan Şeyh Fenâî Efendinin derslerine ve sohbetlerine devâm etti. Kısa zamanda ilerledi. Bu hocasından Celvetiyye yolunun âdâbını öğrendi ve icâzet aldı. Bu esnada Mustafa Efendi kendisinden önce bu yola girmiş olanları geçip, akranlarının vasfını bile duymadığı derecelere kavuştu. Ve böylece Tarîk-i Celvetiyye'ye intisap etmiş oldu.⁴⁰

Mustafa Rızâ Efendi, İstanbul'da Beşiktaş'a yerleşmiş burada hem kendisi ders okurken hem de ders vermeye başlamıştır. Bu esnada kendi adına izafe edilerek kurulan Neccâr-zâde Tekkesi'nin temellerini oluşturmuştur. Hatta Beşiktaşî Mustafa Rızâ Efendi adıyla anılmıştır. Kendisi de Beşiktaş hayatını şöyle dile getirmektedir.

Açıldı yine gonca-i gül-zâr-ı Beşiktaş

Mânendi cânân oldu çemen-zâr-ı Beşiktaş

Gördüm o mehi zîr-i dıraht-ı emelimde

Aks etdi rûh-i âline gül-nâr-ı Beşiktaş

³⁹ Nüzhet, a.g.e., s. 67.

⁴⁰ Vassaf, a.g.e., II, 78.

*Rû-mâl edelim hakkı der Şeyh Rızâ'ya
Tâ keşf-i cemâl eyleye ruhsâr-ı Beşiktaş⁴¹*

Selâmi Ali Efendi'nin (ö. 1692) halifelerinden Orta Camii vâizi Şeyh Fenâyî Mustafa Efendi'ye intisâp etmiş ve kendisinden Celveti-Selâmi hilafeti almıştır.⁴² Fenâyî Efendi bir neşeli vakitlerinde Mustafa Efendi'nin kıymetini bildirmek için ona hitâben; “Gözümün nûru Mustafa Efendi! İnşâallah, siz öyle bir rehber olursunuz da, inci, cevher olan hikmetli sözleriniz büyük küçük herkesin kulağına küpe olur.” buyurdu. Zaman zaman, Mustafa Efendide yüksek hallerin meydana geleceği müjdesini tekrar ederdi.⁴³ Fenâyî Mustafa Efendi (ö.1703-04) Selâmi Efendi'nin halifelerindendir. Beşiktaş'ta inşa ettirdiği tekkesinde hayatının sonuna kadar irşad faaliyetlerinde bulunmuştur.⁴⁴

Mustafa Efendi daha sonra Beşiktaş Mevlevihânesi şeyhi Memiş Efendi'nin sohbetlerine devam etmiş ve ondan Mevlâna Celâleddîn Rûmî'nin “*Mesnevî*” sinin” ince ve derin manalarını öğrenmiştir. Kaynaklarda kaydedildiğine göre o, daima ilimle meşgul olan, dünya malına gönül vermeyen, kanaat ve tevekkül yolunu tutan bir zattır. Rivayetlere göre çok güzel bir hattı vardı ve geçimini kitap yazarak sağlıyordu. Sinan Paşa Camiinde imamlık, müezzinlik ve vaizlik gibi görevlerde bulunmuştur.

Osmanlı Devleti'nin Rusya üzerine yaptığı bir sefere katılmış ve cihada gitmiştir. Bu cihattan zaferle dönerken Edirne'de Arabzâde İlmî Muhammed Efendi'nin sohbetlerine katılmıştır. Ondan Müceddidîlik yolu üzere 1123/1711'de icâzet almış ve tarîkatı irşâda mezun olmuştur.⁴⁵ Arabzâde Hâce İlmî Muhammed Efendi, kendisine hilâfeti vermek istediğinde, o eğilip özür dileyerek “Benim pir-i himmet perverim, bu fakir hakkında hasseten zuhur eden deruni keramet meşhununuz ruz-be-ruz efun olsun. Lâkin henüz bu fakirde zuhur eden sâlik-i mutavassıt ahvalleri iken mertebe-i nihayette olan emr-i hilâfeti sipariş buyurursunuz. İstidadım bu emanetin icrasına nail midir?” dediğinde o, “Benim nûr-i dîdem, oğlum Mustafa Efendi biz bize biraz tarîkat ve hâcegân-ı bazar-ı hakikat taraflarından tenbih-i aliyyeleri üzere bir kağıt ve bir emanet verdik. Bunların hakîkatı ve bu emrin tamamı gayet-i Cenab-ı Hazret-i Hâkk (c.c) ve

⁴¹ Neccâr-zâde, s. 21.

⁴² Ayvansarâyî, II, 91.

⁴³ Nüzhet, a.g.e., s. 67.

⁴⁴ Muslu, a.g.e., s. 475.

⁴⁵ Ayvansarâyî, II, 92; Tanman, M. Baha, “Neccâr-zâde Tekkesi”, *DBİA*, VI, 59.

feyyâz-ı mutlak Azze Şânuhu Hazretlerinin kerem-i bi nihayetinden zuhur ve bürüz edecektir. En yakın zamanda şema-i hurşit lam'a-ı tarîkat sizin nur-i derununuzdan âfaka ziyâ edecektir. Hemen tâlim ve telkin olduğu üzere sa'y ve guşîş buyurmanız melhuzdur" buyurmuştur. Emr-i hilafeti aldıktan bir yıl sonra İstanbul'a dönerek Kaptan-ı Derya Sinan Paşa'nın Beşiktaş'ta inşa eylediği zaviyeye şeyh olmuştur.⁴⁶

Neccariye Tekkesi tarihi seyir içerisinde şu aşamalardan geçmiştir. Cennet-mekan firdevs-i âşîyan Süleyman b. Sultan Selim Han zamanının ulemasından, âlim ve âmil ve şeyh-i vâsıl, velî, Birâder Çelebi diye meşhur olan merhum Mehmed bin Durmuş'un Beşiktaş'ta bina etmiş olduğu zaviye zamanla harap ve viran olmuştur. Zaviyenin yerine mezkûr vakfın mütevellisi olan İshak Çelebi b. Kemal'in izni ile Kaptan-ı Derya Sinan Paşa tarafından bir cami inşa ettirilmiştir. Sinan Paşa yine bu caminin yakınına on adet hücre ve on adet odayı müstemil bir zaviye inşa ettirmiştir. Bu zaviyeye sekiz dirhemle bir şeyh tayin edilmiştir. Bu şeyh âlim, sâlih, vâiz, nâsîh, mütevekkil, müteşerru, müteferri, tefsir ilminde mahir ve Hz. Seyyîd el Buhârî tarîkatına mensup bir kimse olacaktır. Bu şeyh aynı zamanda mezkûr camideki vaizlik görevini de ifâ edecektir. Zâviyede temiz, ahlâklı kimselerden on kişide mürîd olacaktır." Neccâr-zâde Şeyh Rızâ, bu zaviyede aşağı yukarı otuz yıl şeyhlik yapmıştır.⁴⁷

Sefîne'de kaydedildiğine göre silsilesi, Yekdest Ahmed Efendi(ö1707)'ye şu şekilde ulaşmaktadır: Arabzâde Hâce İlmi Muhammed Efendi, Ebu Abdullah Muhammed-i Semerkândî(1704), Ebu'l Berakât Hâce Ahmed Cüryânî.⁴⁸

Yedest Ali Efendi yetiştirdiği halifeleriyle dikkati çeken bir mutasavvuftur. Müceddidî şeyhi olarak şöhet bulmuştur⁴⁹ Arab-zâde Muhammed Efendi(ö1717), Nakşî Şeylerinden olup, Mustafa Rızâ Efendi'nin mürşididir.⁵⁰

Arabzâde İlmi Efendi, Neccârzâde'ye tasavvufda Müceddidiyye yolundan icâzet verirken, tevâzû göstererek lâıyk olmadığını söyleyince; "Evlâdım bunu biz tâyin etmedik, bu yolun büyüklerinin işâreti ile senin buna liyâkatin bildirildi. Emr edilene "uy" dedi. Neccârzâde Edirne'de bir sene kaldıktan sonra İstanbul'a döndü. Beşiktaş'da Sinan Paşa Câmii yanında bir arsa satın alıp burada bir mescid yaptırdı. Burada

⁴⁶ Bursalı Mehmet Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, İstanbul, 1914, II, 187.

⁴⁷ Muallim Naci, *Osmanlı Şairleri*, (haz. Cemal Kurnaz) Ankara 1986, s. 154.

⁴⁸ Vassaf, *a.g.e.*, II, 79.

⁴⁹ Muslu, *a.g.e.*, 243-244.

⁵⁰ Muslu, *a.g.e.*, s. 268.

Müceddidiyye yolunun yüksek mâ'rifetlerini yaydı. İnsanlara rehberlik etti. İlim, irfân ve Hak âşıklarına Allahu Teâlânın dînini öğretti. İslâm ahlâkının yayılmasına, insanların refah ve saadete kavuşmasına hizmet etti. Sadrâzam Hekimbaşı Nûh Efendinin oğlu Ali Paşanın Altı-mermerde Cerrah Paşa Hastahânesi karşısındaki câmi 1734'de yapılıncâ, buranın ilk vâizi oldu. Ahmed Yekdest Cüryânî'nin talebesinden Eğrikapı'da Karamânî mescidi imamı Tatar Ahmed Efendi ile sohbetleri meşhûrdur.⁵¹ Ayvansaray, *Hadika*'da, Sinan Paşa Camii hakkında bilgi verirken Mustafa Rızâ Efendi'nin caminin hemen yanında bulunan evini zaviye haline getirdiğini ve burada vefatına kadar Nakşibendi usulünü icra ettiğini ve Hatm-ı Hâcegâna devam ettiğini kaydetmektedir.⁵²

Neccâr-zâde Mustafa Efendi, Nakşibendi tarîkatından icâzet aldıktan sonra Tasavvufî düşünce sistemi de bu tarîkatın erkânına paralel olarak ilerleme kaydettiğini görmekteyiz. Bununla birlikte tasavvufî anlamda faaliyetlerini Nakşibendi Tarîkati'nin usulüne göre Neccâriye Tekkesin'de devam ettirdiğini görebilmekeyiz. Mustafa Rızâ Efendi, Nakşibendilik üzerinde hassasiyetle durduğunu, tarîkatin âdap, usul ve erkânı hakkında bilgiler verdiğini görüyoruz. Nakşibendilik hakkında övgü dolu sözlerini şu şekilde dile getirmektedir.

Gül-i şad-berg-i gül-zâr-ı cînândır Nakşibendîler

Hezâr-ı gül-sitân-ı lâ-mekândır Nakşibendîler

Hakîkatte safâ-yı kalbe nâil nâ'il oldular bunlar

Nukûş-ı gayriden hurz-ı emândır Nakşibendîler

Ederler hoş der-dem halvet ender encümen dâim

*Rızâ'ya merkez-i kutb-i zemandır Nakşibendîler*⁵³

Sâlik-i milk-i bekâdır sâlikan-ı Nakşibend

Tarîk-i kûy-i fendır sâlikan-ı Nakşibend

⁵¹ Ayvansarâyî, II, 91-92

⁵² Ayvansarâyî, II, 91-92.

⁵³ Neccâr-zâde, s. 18.

Cehd edip ilm-i ilâhiden sebekhân oldular
Vârisân-ı enbiyâdır sâlikan-ı Nakşibend

Çûn fenâ – fillâhtan seyr-i ila'llah etmeye
Rehrevân-ı kibriyâdır sâlikan-ı Nakşibend

Câme-i irfanla tezyîn-i bâtın kıldılar
Zâhir-i ehl-i kabadır sâlikan-ı Nakşibend

Feyz-i irşâd ile teshîr etmede tâliblerin
Gûyiya mu'ciz nümâdır sâlikan-ı Nakşibend⁵⁴

Arab-zâde İlmî Muhammed Efendi, Mustafa Rızâ Efendi'nin tahsilinde, ve tasavvufî eğitiminde önemli bir yere sahiptir. Mustafa Rızâ'nın, hocasına intisâbından sonra Nakşibendî geleneğinde meşhur bir mutasavvuf olduğu anlaşılmaktadır. Mustafa Rızâ, hocası hakkındaki düşüncelerini şöyle ifade etmektedir.

Meşâyıh içinde odur şeyh-i 'azâm
Ola gör ânın sırr-ı pâkına hem-dem

Nazar- ber-kademle edip hoş-der-dem
Ola kim ede bezm-i hâssına mâhrem

Sipihr-i sa'âdetle mihr-i münîrim
Zemîn-i kerâmette nûr-i zamîrim

Tarîk-i Rızâ'da benim dest-gîrim
'Azîzim efendim hakîkatli pîrim⁵⁵

⁵⁴ Neccâr-zâde, s. 85.

⁵⁵ Neccâr-zâde, s. 146.

1.1.3. Hacca Gidişi

Neccâr-zâde Mustafa Rızâ Efendi, ölümünden birkaç yıl önce hacca gitmiştir. Hac yolculuğu sırasında, “*Tuhfet-ul İrşâd*” adlı eserini yazmıştır. Bu eserinde, Mekke’de ve Medine’de bulunduğu zamanlarda ve dönüşü sırasında Peygamber Efendimiz Hz. Muhammed (sav) için birçok şiir yazdığını ve bu şiirlerindeki duygularını övgü dolu şu sözleriyle dile getirmektedir.

Medine-i rûh-i âlinden kible-i hâlin

Sâhife-i dili ma’nada ityân buldum.⁵⁶

Hâle-veş devr-i kamerde devrân eylerler

Halka halka ham-ı gîsû gibi züvvâr-ı tavâf

Hazret-i Kâ’be-i dîdâr-i delîl eyledim

‘Acaba kandedir ol kâfile- sâlâr-ı tavâf

Nefesin bûlbûle benzettim eyâ hâcî-i şevk

Doldu âvâze-i lebbeyk ile gül-zâr-ı tavâf

Harem-i hass-ı hakâyıkta Rızâ’ya edelim

Nâle-i şevkle tekrâr be tekrâr-ı tavâf⁵⁷

Neccâr-zâde Mustafa Rızâ Efendi 1740 yılında hac niyetiyle dostları ve dervişleriyle beraber Cuma Kaptan isimli bir kişinin gemisine binerek yola çıkmıştır. Önce İskenderiye’ye oradan Balak’a geçmişlerdir. Balak’ta, o dönemde Mısır valisi olan, vezir-i âzam-ı sâbık olan Hekimoğlu Ali Paşa’nın sarayında bir hafta dinlenmiştir. Balak’tan Süveyş’e, oradan Cidde’ye geçmiştir. Cidde’de, Cidde Gümrüğü kâtibi Nâtık-ı İbrahim Efendi’nin evinde konuk olmuştur. Oradan Mekke’ye geçmiştir. Hac mevsiminde birkaç ay önce umre niyetiyle Mekke’ye gelmiş bulunduğundan umresini yapıp, hac mevsimine kadar Bâb-ı İbrâhim taraflarında bir evde ikamet etmiştir.

⁵⁶ Neccâr-zâde, s. 7.

⁵⁷ Neccâr-zâde, s. 24.

Ramazan ayının orucunu burada tutmuştur. Medine'den Şam'a gidinceye kadar Dârussaâde Ağası Beşir Ağa'nın Bâbu's-selâm yakınında bina eylediği medresede ikamet eder.⁵⁸ Hac dönüşü deniz yoluyla Anadolu kıyısına geçmiş ve oradan da Konya'ya gitmiştir. Konya'da Mevlâna türbesini, Akşehir'de Nasreddin Hoca türbesini ve sonra da Seyyid Battal Gâzi türbesini ziyaret etmiştir. Daha sonra İznik'e giderek orada Kâdiriyye Şeyhi Eşrefoğlu Abdullah Rûmi'yi ziyaret etmiştir.⁵⁹

Hac vazifesini yaptıktan sonra dönüşte birçok sûfinin türbesini ziyaret etmiştir. Dönüşte İstanbul'a gelmiş ve yine Beşiktaş'da ikâmet etmiş, vefâtına kadar da nasihatlarına ve sohbetlerine Neccâriye Tekkesi'nde devâm etmiştir.

1.1.4. Ölümü

Neccâr-zâde, 1157/1744 yılında hastalanmıştır. 15 Muharrem 1159/ 6 Şubat 1746 yılında, İstanbul'da müritlerinin birinin evinde misafir iken hastalığı şiddetlenmiştir, bundan dolayı Beşiktaş'a nakledilmiştir. Hastalığının şiddetinden otuz dokuz saat göz açamamıştır. Nihayetinde avaz ile “Allah” diyerek canını canana teslim etmiştir.⁶⁰ Hastalığı sırasında yanında bulunanlara, defnedilmeyi arzuladığı yeri göstererek; “Azim-i Semt-i Bekâ oldukça beni bu yere defnediniz” diye vasiyet etmiştir. Vefatında da vasiyet ettiği yere defnedilmiştir.⁶¹

Neccâr-zâde Şeyh Rızâ'nın evliliği ve çocukları hakkında kaynaklarda fazla bilgiye rastlanmamaktadır. *Sicil-i Osmâni*'deki kayda göre iki çocuğu olduğu anlaşılmaktadır. Bunlardan biri 1739'da vefat eden Ali Efendi'dir.⁶² Bu zat hakkında fazla bilgi sahibi olamadık. Diğeri ise Neccâr-zâde Şeyh Rızâ'nın vefatından sonra yerine geçen oğlu Mehmed Sıddîk Efendi'dir. Bu zat şeyh olup, Mustafa Rızâ Efendi'nin ölümünden sonra tekkede şeylik yaparak ilim ve feyz vermeğe başlamıştır. O da babası gibi kerametleri ile meşhur olmuştur.⁶³

1.1.5. Türbesi

Neccâr-zâde Mustafa Rızâ Efendi'nin türbesi; İstanbul Beşiktaş'ta, Sinan Paşa Mahallesi, Neccâr-zâde Sokağı'ndadır. Sinan Paşa Camii'nin yanındadır. İlk olarak

⁵⁸ Nüzhet, *a.g.e.*, s.78.

⁵⁹ Vassaf, *a.g.e.*, II, 80.

⁶⁰ Vassaf, *a.g.e.*, II, 80.

⁶¹ Nüzhet, *a.g.e.*, s. 108.

⁶² Mehmed, Süreyya, *Sicil-i Osmâni*, İstanbul, 1889, IV, 429.

⁶³ Faruk, Ahmet, *Eshab-ı Kırâm*, İstanbul, 1983, s. 284.

Kaptân-ı Derya Sinan Paşa tarafından yaptırılan caminin hemen yanında yine Sinan Paşa vakfından arsa üzerine Sinan Paşa tarafından yaptırılmış Nakşibendi tekkesi idi.⁶⁴

Tamamen ahşaptan ve iki katlı olan tekkenin önünde caddeye bakan köşeli taş duvarlarla çevrili haziresi mevcut idi. Tekkenin tevhidhânesi de dergâhın içinde idi. Tekke arsası tamamen Sinan Paşa Vakfı adına tescillidir. Sinan Paşa Tekkesi denilen bu yer, esas itibariyle Neccâr-zâde adıyla bilinir.⁶⁵

1.1.6. İlmî, Edebî ve Tasavvufî Kişiliği

Neccâr-zâde Mustafa Efendi, şiirleriyle ve gazelleriyle meşhur olan mutasavvıf şahsiyetler arasında yer almaktadır. Özellikle Peygamber Efendimiz(s.a.v.) için na't yazanların başında gelen şahsiyetlerden biridir. Oldukça hacimli olan *Dîvân*'ı içerik itibariyle olsun edebi yönüyle olsun önemli bir yere sahiptir. Ayrıca tasavvufi ilgili olan Farsça eserleri Türkçeye sade ve akıcı bir dille çevirmiş olması edebi yönüyle de önemini artırmıştır.⁶⁶

Neccâr-zâde Mustafa Efendi, hayatı boyunca hep ilimle meşgûl olup, dünyâyâ ve dünyâ malına gönül vermedi. Kanaat ve tevekkülden hiçbir zaman ayrılmamıştır. Bunun yanında kalbi Allah-ü Te'âlâ ile meşgûl olup, zâhirini, yaşantısını, insanlarla olan münasebetlerini dînin emir ve yasaklarına uyarak yaşantısını devam ettirmiştir. Peygamber Efendimizin sünnet-i seniyyesinden hiçbir zaman ayrılmaz, farz, vâcib ve nâfileleri yerine getirmekte çok hassas davranır ve bunları yerine getirmek için de çok gayret gösterirdi.

1.1.7. Neccâriye Tekkesi

Kaptan Sinan Paşa'nın 963/1555'de Mimar Koca Sinan'a yaptırdığı Beşiktaş Caddesi ve Barbaros Bulvarı'nın birleştiği köşedeki, Beşiktaş Sinan Paşa Camii zarif bir âbidedir. Her âbide bir medeniyeti yaşatır. Âbidelerin çevresinde onunla bütünleşmek suretiyle yer alan mektepler, medreseler, tekkeler, zâviyeler, çeşmeler, sebiller, şadırvanlar gibi üniteler, âbidenin yaşattığı medeniyete vücut veren kültürü

⁶⁴ Vassaf, *a.g.e.*, II, 80.

⁶⁵ Tanman, *a.g.e.*, s. 60.

⁶⁶ Uçman, Abdullah, "Neccâr-zâde Şeyh Rızâ" *Sahabeden Günümüze Allah Dostları*, İstanbul, 2003, VIII, 371.

seslendirirler.⁶⁷ Beşiktaş ilçesinde, Sinan Ağa Mahallesinde, Neccâr-zâde Sokağında, Sinan Paşa Külliyesi'nin yanında yer almaktaydı.⁶⁸

Sinan Paşa Külliyesi içinde Neccâr-zâde Tekkesi böyle bir kompozisyonudur. Çok derinlerden ve çok yükseklerden ses verir. Sabahın erken ya da gecenin geç saatlerinde sırtınızı haziredeki yaşlı çınara dayar da, geçmişin ve geleceğin derinliklerini aynı anda birleştirip, bütünleştiren, tekleştiren, seslere kulak verebilirsiniz. Neccâr-zâde Mustafa Rızâ Efendi'nin gönlünden naz ve niyâzı yakalayabilirsiniz.⁶⁹

Celvetî ve Nakşibendî Tarikatlarına mensup Neccâr-zâde Şeyh Mustafa Rızâ tarafından 18. Yüzyıl'ın ilk yarısında kurulmuştur. Mustafa Rızâ Efendi önce, Celvetiliğin Selâmi kolunu kuran Şeyh Selâmi Ali Efendinin halifelerinden, “Odabaşı Şeyhi olarak tanınan, Orta Cami vâizi Şeyh Fenâyî Mustafa Efendi'ye intisap ederek kendisinden Celvetî-Selâmî hilafeti almış, daha sonra Edirneli Nakşibendi Şeyhlerinden Arabzâde Mehmet Efendi'ye bağlanarak bu tarîkattan da hilâfet sahibi olmuştur. Dönemin ileri gelen mutasavvıflarından olan Mustafa Rızâ Efendi tasavvufa ilişkin bazı eserleri Türkçeye çevirmiştir. Halifelerinden, aynı zamanda Halvetiliğin Sümbülî kolundan da icazetli olan Attar-zâde Şeyh Mustafa Efendi Dolmabahçede'ki Çakır Dede Mescidi'nin altına bir tevhidhâne ilave ederek Karaabalı Tekkesinin kurucusu olmuştur.⁷⁰

Mustafa Rıza'nın vefatından sonra Neccâriye Tekkesi'nin şeyhleri sırayla şunlardır. Muhammed Sıddık Efendi, Anadolu'da yetişen büyük velîlerdendir. 1719 (H.1131) senesinde İstanbul'da doğdu. Büyük velî Neccâr-zâde Mustafa Efendinin oğludur. Küçük yaşta ilim tahsiline başlayan Muhammed Sıddık, ilim ve tasavvuf yolunu babasından ve Mustafa Fenciyî Efendi'den öğrendi. Nakşibendiyye ve Halvetiyye yollarının büyüklerindendi. Tasavvuf yolunda icâzet aldıktan sonra Hüdâî Dergâhında talebe yetiştirmeye, ilim ve feyz vermeye başladı. Babasının vefâtından sonra yerine geçerek Rumelihisarı'ndaki yalısında talebe yetiştirmeye devâm etti.

Mustafa Rızâ Efendi'nin vefatından sonra Neccâr-zâde Tekkesi'nin postuna oğlu Şeyh Mehmed Sıddîk Efendi geçmiştir. Mehmed Sıddık Efendi'nin de babası gibi Celveti ve Nakşibendi meşihatlarını şahsında topladığı, tekkesinde geceleri, namazdan

⁶⁷ Özdamar, Mustafa, *Dersaadet Dergahları*, İstanbul, 1994, s. 203.

⁶⁸ Tanman, M.Baha, Neccâr-zâde Tekkesi, *DBİA*, İstanbul, 1995, VI, 59.

⁶⁹ Özdamar, *a.g.e.*, s. 203.

⁷⁰ Tanman, *a.g.e.*, s. 59.

sonra her iki tarîkatında ayinlerini icra ettiği bilinmektedir. Ayrıca Celvetîliğin Âsitanesi olan, Üsküdar'daki Aziz Mahmut Hüdâî Tekkesi'nin postnişinlerinden, kendisi gibi aynı zamanda Nakşibendiliğe mensup bulunan ve Büyük Rûşen Efendi olarak tanınan Mudanyalı Şeyh Mehmed Rûşen Efendi'nin 1783'te kısa bir müddet için Mudanya'ya sürülmesi üzerine Celveti Âsitanesi'nde vekaleten nasihat görevini üstlenmiştir. Ancak gerek Mustafa Rızâ Efendinin, gerekse de oğlu Mehmed Sıddîk Efendi'nin Celvati-Nakşibendi olmasına rağmen Neccâr-zâde Tekkesinin tasavvufi kimliğinde Nakşibendiliğin ağır bastığı anlaşılmakta, söz konusu tesis, 18.Yüzyıl sonlarından itibaren sayıları artan tekke listelerinin hepsinde Nakşibendi olarak kaydedilmektedir.⁷¹

Muhammed Sıddık Efendi bir ara Aziz Mahmûd Hüdâî Dergâhına şeyh tâyin edildi. Tayin edildiğinde Aziz Mahmûd Hüdâî'nin türbesine girip bir müddet içerde kaldı. Biraz sonra dışarıya çıkınca; “Hazret-i Hüdâî efendimiz bize bir salkım üzüm verdi. Bizim bu dergâhda şeyhlik müddetimiz on bir ay olsa gerektir, fazla değildir.” buyurdu. Onbir ay burada vazife yaptıktan sonra tekrar kendi yalısına döndü.⁷²

Talebelerinden birisi şöyle anlatır: “Dört oğlum tâûn hastalığından arka arkaya vefât etmişti. Hem oğullarımın vefat acıları hem de ben ve hanımım yaşlı olduğumuz için artık çocuğumuz olmayacağını da düşünerek üzgün ve perişan bir haldeydik. Gerçi Şeyh Muhammed Sıddık Efendinin tesellileri ile biraz rahatlıyordum. Ama yine de yaşlılığımız sebebiyle artık çocuğumuz olmayacağı hatırıma geldikçe bir hayli üzülyordum. Şeyh Muhammed Sıddık Efendi benim bu hâlimi anlayıp bir gün yine huzurunda mahzun mahzûn dururken; “Sen evlâd acısıyla ve bundan sonra daha çocuğun olmayacağını düşünerek kendini perişan ediyorsun. İnşâallah Allahü Teâlâ sana çocuk verir.” buyurdu. Gerçekten bir müddet sonra hanımım yaşlı olmasına rağmen hocamın duâsı ile bir çocuğumuz oldu.

Talebelerinden birinin çocuğu üç yaşına gelmesine rağmen henüz yürümüyordu. Bu duruma babası çok üzülyordu. Bir gün bu çocuğunu hocası Muhammed Sıddık'ın huzûruna getirdi ve durumunu arz etti. Muhammed Sıddık hemen çocuğun elinden tutup, besmele çekerek yürütmeye başladı. Çocuk, Allahü teâlânın izniyle yürür oldu.

Sevenlerinden birisi çok hastalanmıştı. Durumunu arz etmek ve duâ istemek için

⁷¹ Tanman, *a.g.e.*, s. 59-60.

⁷² Vassaf. *a.g.e.*, II, 86.

Muhammed Sıddık Efendiye bir haberci gönderdi. Biraz sonra gönderdiği haberci içeri girerek; “Muhammed Sıddık Efendi hâlinizi sormak için birini göndermiş.” dedi. O zât bu duruma çok şaşırdı. Gelen kişi; “Hoca Efendi size selâm söyledi. Hastalığınızın zamânının tamam olduğunu bildirmemi emretti.” dedi. O zât Allahü teâlânın izniyle o gün iyileşti.

Bir gün Eyüp’teki Kaşgarî Mescidinden biri gelip, hocaları Îsâ Efendinin şifâ bulması için duâ istedikte; “Selâmet-i hâtimesi için Fâtiha okuyalım.” buyurdu. Îsâ Efendinin o saatte vefât ettiği anlaşıldı.

Sevenlerinden biri ziyâret etmek maksadıyla huzûruna gelmişti. Mustafa Sıddık Efendi o zâtı görünce; “Arkadaşın falan zât üç güne kadar makam sâhibi olacak. Git kendisine müjdele.” buyurdu. O da gidip durumu müjdeledi. Üç gün sonra Allah u Teâlâ’nın izniyle dediğigibi oldu.⁷³

Mehmed Sıddîk Efendi’nin “*Esfâr-ı Ebba‘a*” isminde bir eseri vardır. Mehmet Sıddîk Efendi’nin tercüme-i hâli ve çeşitli konulardaki görüşlerini içeren notlar bir araya getirilerek müntesipleri tarafından “*Makalat-ı Sıddıkıyye*” adıyla bir eseri daha mevcuttu.⁷⁴

Memed Sıddık Efendi 1793 yılında Rumelihisarı’nda vefat etmiştir. Babasının Beşiktaş’ta bulunan türbesine defin edilmiştir. Vefatından sonra da damadı İsmail Hakkı Efendi Şeyh olmuştur.⁷⁵ İsmail Hakkı Efendi(ö.1841), Beşiktaş’taki Neccâriye Tekkesinin meşihatını üçüncü sırada üstlenmiştir.⁷⁶

Mehmed Sıddîk Efendi’den sonra postu, damadı şeyh İsmâil Hakkı Efendi’ye intikal etti. İsmâil Hakkı Efendi’nin vefatı üzerine İstanbul’da Kadiriliğin âsitanesi olan Kadirhane Tekkesi’nin postnişini Şeyh Abdüşşekür Efendi’nin vefatına kadar vekaleten Neccâr-zâde Tekkesi meşihatını üstlendiği, daha sonra Şeyh Mustafa adında bir şahsın bu makama geçtiği kayıtlıdır. Her ne kadar da açıkça belirtilmemişse de, Mustafa Rızâ Efendi’nin İsmail Hakkı Efendi ile aynı adı taşıdığı, Mustafa Rızâ Efendi’nin torunu olan hanımının oğlu olduğu, babasını vefatında reşit olmadığı için de Abdüşşekür Efendi’nin kendisine vekalet ettiği tahmin edilmekte, ancak Neccâr-zâde Tekkesi’ni Kadirilik ile olan bağlantısı açıklık kazanmamaktadır. Neccâr-zâde Tekkesi, Dülger-

⁷³ İsmail Paşa El-Bağdadî, *Esmâu’l Müellifin*, Beyrut, 1990, II, s. 350.

⁷⁴ Şimşek, Halil İbrahim, *Osmanlı’da Müceddidilik*, Ankara , 2004, s. 164.

⁷⁵ Faruk, a.g.e., s. 284.

⁷⁶ Muslu, a.g.e.,s. 277.

zâde, Sinan Paşa ve üçüncü postnişinden dolayı Hakkı Efendi adları ile de zikredilmektedir.⁷⁷

Neccâriye Tekkesi'nin mimari yapısı şu şekildedir. Türbe dışında bütünüyle tarihe karışmış olan Neccâr-zâde Tekkesi'nin yerleşim düzeni ve mimari özellikleri aydınlatılamamıştır. Mustafa Rızâ Efendi'nin Sinan Paşa Camii'nin imamı olması, tekkesini caminin hemen yanında tesis etmesi hatta bu yüzden de kimi zaman bu tesisin Sinan Paşa Tekkesi olarak anılmasını, İstanbul'da sıkça görüldüğü üzere, burada da doğrudan caminin tekkenin tevhidhânesi olarak kullanıldığını görülmektedir. Ayrıca şadırvan avlusunun çevresinde derviş hücreleri olarak kullanılmaya çok uygun medrese odaları sıralanmaktadır. Ancak Neccâr-zâde Tekkesi'nin Sinan Paşa Camii'nin derununda olduğu yolunda bir kayıt bulunmamakta, aksine "*Hâdika*'da" ve bir takım tekke listelerinde tekkenin, caminin yakınında yer aldığı belirtilmektedir.⁷⁸

Günümüzde mevcut olan türbe, kapısının üzerindeki ta'lik hatlı, manzum kitabeye göre 1869'da yenilenmiştir. Dikdörtgen planlı olan yapı sıvalı duvarlarla kuşatılmış, kurşun kaplı bir tekne tonozla örtülmüştür. Batı duvarını ekseninde giriş, bunun yanlarında birer pencere, ayrıca, biri güney, ikisi kuzey, üçü de doğu duvarında olmak üzere, altı adet pencere bulunmaktadır. Mermerden sövelerin çerçevelediği bu açıklıklardan giriş ile güney penceresi dikdörtgen, diğerleri yuvarlak kemerlidir. Türbenin yeniden inşa edildiği dönemin ampir üslubunu yansıtan cephelerin sövelerin köşeleri yıldız kabartmaları ile bezenmiş, kemerlerin kilit taşları küçük konsollar şeklinde biçimlenmiştir. Yapının camiye bakan doğu cephesinde, köşeye yerleştirmiş olan sülüs hatlı manzum kitabede 1745'te Şeyhü'l-Harem Hacı Beşir Ağa'nın bab-ı Rızâullah'a su getirdiği belirtilmektedir. Türbenin duvarındaki bu kitabenin de aynı sırada tekke için yaptırılan bir çeşmeye ait olduğu, sonradan muhtemelen türbenin yeniden inşa ettirilmesi sırasında buraya konduğu tahmin edilebilir. Türbenin içinde Mustafa Rızâ Efendi ile neslinden gelenlere ait toplam altı adet ahşap sanduka sıralanmaktadır. Yapıda herhangi bir süsleme ögesi görülmez. Pencere açıklıkları oldukça basit demir parmaklıklarla donatılmıştır.⁷⁹

Kânunî Sultan Süleyman devrinde, Velî Birâder tarafından Beşiktaş'ta Halvetî Tekkesi olarak yaptırılan müessese, Şeyh Rızâ tarafından tekke olarak yeniden

⁷⁷ Tanman, *a.g.e.*, s.59-60.

⁷⁸ Tanman, *a.g.e.*, s.60.

⁷⁹ Tanman, *a.g.e.*, s. 60.

düzenlenmiştir. Bu gelişmeden sonra, orada hem cehri zikir, hem de hatm-ı hâcegân yapılmıştır. Daha sonra, burası Neccâr-zâde dergahı olarak anılmıştır.⁸⁰ Neccâr-zâde dergâhı diye şöhret olan bu yer de, pazartesi günleri icra-yı ayin-i tarîkat edilmekte bulunmuştur.⁸¹

Özet olarak Neccâriye Tekkesin’de şeyhlik yapmış şeyler sırasıyla şöyledir:

1-Neccâr-zâde Mustafa Rızâ (ö.1159/1746)

2-Muhammed Sıddık (ö. 1208/1793)

3-İsmail Hakkı (ö. 1257/1841)

4-Vekil Abdüşşekur (ö. 1277/1860)

5-Mustafa Rızâeddîn (ö. ?)⁸²

Neccâr-zâde Tekkesi’nde birinci postnişin olarak vazife yapan Mustafa Efendi’nin halifelerinden, aynı zamanda Halvetiliğin Sünbülî kolundan da icazetli olan Attâr-zâde Şeyh Mustafa Efendi, Çakır Dede (Dolmabahçe) Mescidi’nin altına bir tevhidhâne ilave ederek Karaabalı Tekkesi’nin kurucusu olmuştur.⁸³

1.2. Eserleri

1.2.1. *Dîvân*

Neccâr-zâde Rızâ, daha çok na'tleriyle tanınmış ve bunları bir araya topladığı *Dîvân*⁸⁴, ıyla meşhur olan bir mutasavvıf şâirdir. *Dîvân*’ında Hz. Peygamber’in evsâfını anlatan hilyeler ve na'tler de ekseriyetle yer almaktadır. Bu şiirlerde Hz. Peygamber’e karşı duyulan sevgi, hayranlık ve teslimiyetin derin izleri görülür. Mutasavvıf bir şâir olan Neccâr-zâde Rızâ, dînî ve tasavvufî aşkla kaleme aldığı şiirlerinde genellikle Hz. Peygamber’e olan aşkını dile getirmektedir. Nakşî tarîkatı şeyhlerinden olan şâir, insanlara nasihat etme gayesini hedeflemiştir.

Tekke şairlerinden Neccâr-zâde Rızâ’nın (ölm. 1746) dört bölümden oluşan *Dîvân*’ının büyük kısmını, özellikle gazel tarzında yazılmış na'tlar teşkil eder. Neccâr-

⁸⁰ Ayvansarayı, II, 91-92.

⁸¹ Vassaf, Hüseyin, *a.g.e.*, s. 173.

⁸² Ayvansarayı, II, 91-92; Özdamar, Mustafa, *Dersaadet Dergahları*, İstanbul,1994, s.203-204; Tanman, “Neccâr-zâde Tekkesi”, *DBİA*, VI, 59-60

⁸³ Ayvansarâyî, II, 88-90; Yılmaz, H. Kâmil, *Aziz Mahmud Hüdâyî, Hayatı Eserleri, Tarîkatı*, İstanbul, 1990, s.291-292.

⁸⁴ Bu eser, 1262/1846’da Matbba’a-i Âmire’de (264 sayfa olarak) basılmıştır.

zâde *Divân*'ı, dört bölüme ayrılmış ve her bölüme ayrı bir isim verilmiştir. Bu bölümlerin her biri ayrı birer dîvân gibi tertip edilmiş olup her bölüm başlı başına bir dîvân niteliğindedir. Bu bölümler şu şekilde adlandırılmıştır: “Tuhfetü'l-İrşâd”, “Vâridât-ı Gaybiyye”, “Zuhûrât-ı Mekkiyye” ve “Hâtimetü'l-Vâridât”.

Birinci bölüm olan Tuhfetü'l-İrşâd'da kaside ve gazeller, kısa şiirler yer alıp, toplam 237 şiir ve 1387 beyitten oluşmuştur. İkinci bölüm olan Vâridât'ı-Gaybiyye'de kasideler yer almakta olup, toplam 10 şiir ve 261 beyitten meydana gelmiştir. Üçüncü bölüm olan Zuhûrât'ı Mekkiyye'de alfabetik sıraya göre gazeller bulunmaktadır. Bu bölümde 331 şiir ve 1909 beyit vardır. Dördüncü bölüm olan Hâtimetü'l-Vâridât'ta kaside ve gazellere alfabetik sıraya göre yer verilmiştir. Bu bölüm de 154 şiir ve 1281 beyitten oluşmaktadır. Dîvânda toplam olarak 732 şiir ve 4838 beyit bulunmaktadır.⁸⁵

Neccâr-zâde Mustafa Rızâ, *Dîvân*'ında daha çok İslâmî ve Tasavvufî konular üzerinde durmaktadır. Ayrıca, Peygamber Efendimize karşı duyulan sevgi ve hayranlığını ortaya koyan ve Peygamber Efendimizin vasıflarını anlatan şiirleriyle meşhurdur.

Neccâr-zâde Mustafa Rızâ Efendi kaside ve gazellerinde genellikle Hz. Muhammed'den (s.a.v) bahsetmektedir. Hz. Muhammed'e (s.a.v) karşı duyduğu aşkı dile getirmiş ve O'nun vasıflarını, miraca çıkışını anlatmıştır.

Dîvân şiirinde Beşiktaş için yazılmış en güzel iki şiirin sahibi Şeyh Neccâr-zâde Rızâ Efendi (1679-1746) Beşiktaş'lıdır ve ölümüne bile "Nakşîbendî-i Beşiktaşî" terkibi tarih olarak düşürülmüştür. Gazel tarzındaki şiirlerinde de Beşiktaş'ı olanca içtenliğiyle terennüm etmiştir.

Ülfet kâde-i melce'ü me'vâ-yı Beşiktaş
Revnâk – dîh-i üns oldu serâpa-yı Beşiktaş

Berdeste-i mukaddem-i sultân-ı cihandır
Her subh-u mesâ dest-i temennâ-yı Beşiktaş

⁸⁵ Danacı, Tülin, *Neccâr-zâde, Şeyh Rızâ ve Dîvânı*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi) Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 1988, s. XXV.

*Ahbâbı ziyaret edelim tarf-ı çemende
Mecmu'a-ı üns oldu şehâcâ-yı Beşiktaş*

*Menziline aktâb-u melâz-ı büdelâdır
Aram-geh-i türbe-i Yahya-yı Beşiktaş⁸⁶*

Dîvân'ının büyük bir kısmını oluşturan şiirlerinde, hac yolculuğu esnasında yaşadığı ve hissettiği duygularıyla birlikte Harameyn'de bulunduğu zamanlardaki coşkulu duygularını, Hacerü'l-Esved'e yüz sürmesindeki mutluluğunu, Arafat'a çıkışı esnasında yaşadıklarını, ayrıca hac vazifesini Allah'ın kendisine lütfettiğinden dolayı Allah'a şükrettiği dile getirmiştir.

*Hacerü'l – esvede 'aks eyledi reng-i rûyum
Serm-sar etti beni reng-i rûh-i şebgûnum⁸⁷*

*Gel ey hacı-i sûret sa'y edip kesb-i safâ eyle
Birine bindir ihrâz-ı sevâb-ı Ka'betullah'ın*

*Niyâz edelim görüp bâb-ı saâdet intisâbında
Siyah câm-eyle haz eyler cenâhı Kâ'betullah'ın⁸⁸*

*Delîl oldu ilâhi nûru irşâdın bu güm-râha
Yüzüm sürdüm türâbı müstetâb-ı Kâ'betullah'a⁸⁹*

*Şükür ki kıldı Rızâ hac umre niyetini
Metâ-ı vuslata sarf etti nakd-ı himmetini⁹⁰*

Kısa şiirleri genellikle hac esnasında söylemiş olduğu şiirlerdir. Yine kısa şiirlerinde seyahatleri esnasında kabirlerini ziyaret ettiği birçok tasavvuf ehli şahsiyetler

⁸⁶ Neccâr-zâde, s. 65.

⁸⁷ Neccâr-zâde, s. 55.

⁸⁸ Neccâr-zâde, s. 25.

⁸⁹ Neccâr-zâde, s. 48.

⁹⁰ Neccâr-zâde, s. 49.

hakkında kısa da olsa bir bilgi verdiğini ve gittiği bölgelerde misafir olarak kaldığı şahsiyetlerin kendisine sunduğu izzeti ikramlarına ve onlara karşı olan düşüncelerine ve medhiyelerine yer vermektedir. Bu şahsiyetler arasında, Beyâzîd Bestâmî, Beşiktaş'taki Yahya Efendi, Bilâl-i Habeşî, Veysel Karânî, Hâlid bin Velid, Hoca Nasreddin, Seyyîd Battâl Gâzi, Mısır Valisi Ali Paşa, Arab-zâde İlmi Efendi, Hâce Bahâuddin gibi şahıslar yer almaktadır.

*Dedi Hakk ile Hazret-i Ahmed
Hâlid bin el-Velid Seyfullah*

*Merkâd-ı pâk-ı ferâhnâk-ı Bilâl-i Habeşî
Nağme pîra-yı ezan-ı 'Arabiyyü Kuraşî*

*Kıldı avihte şimşirini tak-ı 'arşa
Saffdır rûz-ı vega Hazret-i Seyyid Gâzi*

*Gel ziyaret edelim merkâd-ı Nasreddîn'i
Zîver efzâ-yı letâiftir ânın her sühânı⁹¹*

*Reisi Nakşibendi Hazret-i Hâce Bahâüddin
Tarîkat mesnedinde daverimdir ya Resulallah*

*Arab-zâde Efendi Nakşibendi irşâdım
Tarîk-i mârifette serverimdir ya Resulallah⁹²*

*Arab-zâde Efendi Nakşibedi İlmi-i Fâzıl
Cenâb-ı hâcegân sadrında oldur mürşîd-i kâmil⁹³*

*Bu sal içre tefe'ül eyledim esmâ-yı hüsnâdan
Be-yumn-i ism-i Hakk vâli-i Mısır oldu Ali Paşa⁹⁴*

⁹¹ Neccâr-zâde, s. 54.

⁹² Neccâr-zâde, s. 39.

⁹³ Neccâr-zâde, s. 118.

*Melâz-u melce-i kutb-i cihândır bâb-ı ikbâlin
Gulâm-ı dergâhın Veysel Karâni'dir ya Resulellah⁹⁵*

*Veysel Karâni bende-i der-gâhındır
Ser-defter-i uşşaktır İbn Edhem⁹⁶*

*Hilâfet mesnedinde Hazret-i pîr-i Bahâuddin
Şeri'atta tarîkatta menâb-ı aşka nâ'ibdir⁹⁷*

Bunların dışındaki şiirlerinde, tarîkata intisap eden sâlikleri, hakikate ve mutluluğa ulaştırmak, ilâhî sırları açıklamak ve bu yolda gerekli olan usûller yer almaktadır. İntisap için gerekli olan emirleri, tevhid mertebelerinde yükselme ve bu yükselme sırasında sülûk hallerini, tarîkat sırlarını açıklamıştır. Tasavvufî alakalı olan bu kavramları çalışmamızın ikinci bölümünü oluşturan “Mustafa Rızâ Efendi'nin Tasavvufî Görüşleri” adı altında toplamaya çalışacağız

1.2.2. Tercüme-i Muhtasaru'l Velâye

Neccâr-zâde'nin kendisinden icâzet almış olduğu Arap-zâde Muhammed İlmî'nin şeyhi olan Muhammed-i Semerkandî'nin “*Muhtasaru'l-Velâye*” adlı manzum Farsça eserinin, Neccâr-zâde tarafından nesir halinde yapılmış tercümesi olan *Tercüme-i Muhtasaru'l Velâye* adlı eseridir. Eserde dîni, tasavvufî konularla birlikte, Nakşibendiyye ve Müceddidiyye âdâbına ilişkin bazı meseleler yer almaktadır. Bu tercüme eser, 1273/1856 yılında İstanbul Matbba'a-i Âmire'de (1-63 arasında, 63 sayfa olarak) basılmıştır. Kaynaklarda tövbe ile ilgili Arapça bir kitap daha atfedilmektedir fakat Neccâr-zade'ye ait böyle bir esere rastlayamadık.

⁹⁴ Neccâr-zâde, s. 56.

⁹⁵ Neccâr-zâde, s. 139.

⁹⁶ Neccâr-zâde, s. 157.

⁹⁷ Neccâr-zâde, s. 172.

İKİNCİ BÖLÜM

2. NECCÂR-ZÂDE MUSTAFA RIZÂ'NIN TASAVVUFİ GÖRÜŞLERİ

Muhammed b. Ali Kassâb'a göre: "tasavvuf, seçkin bir topluluk ile birlikte, seçkin bir adamdan güzel bir zamanda zuhur eden bir ahlâktır." Cüneyd'e göre: "yaratıklarla alakayı kesip, Allah ile olmaktır." Amr b. Osman Mekki: "tasavvuf kulun içinde bulunduğu vaktin gereğine göre, o an ne yapması gerekiyorsa onu yapmaktır." der. Ebu Muhammed Ceriri: "her güzel huyu benimsemek, her kötü huydan kaçmaktır." der.⁹⁸ Tasavvufun tanımını her ne kadar çeşitlilik arz etmesine rağmen her sûfinin yaşamış olduğu durum göz önüne alındığında yaşantılarının bir sonucu olarak bu tanımları yaptıklarını görüyoruz. Her sûfi tasavvuftan nasıl bir şekilde istifade etmişse onu yansıtmıştır. Tasavvuf bir ölçüde beşeri sıfatlardan sıyrılıp, melekî vasıflar ve İlâhi ahlâka bürünerek, mârifet, muhabbet ve zevk-i ruhânî yönüyle yaşamaktır.

Tasavvufun esası, zâhiren şariat âdabına riâyet, bâtınen de o adaba vukuftur ki, bu iki kanadı sıhhatli kullanan sâlik, zâhirde olan ahkâmı bâtında görür, bâtında olan âhkâmı da zahirde duyar ve yaşar. Böyle bir müşâhede ve duyuş sayesinde o, hedefe hep edeple yürür ve ona yakın dolaşır.

Tasavvufun temeli; dinin esaslarına sımsıkı sarılıp, emir ve yasaklarına da hassasiyetle riayet ederek açlığa, uyanıklığa mülâzemette bulunup, elden geldiğince nefsin haz duyduğu şeylerden sakınmaktır.

Yine tasavvufun esası; ibadette devamlı, kulluk şuurunun derinleştirilerek insan tabiatının önemli bir yanı haline gelmesi ve insan için ikinci bir fıtrat sayılan ruhaniliğin elde edilmesiyle, dünyanın kendine ve bizim hevesimize bakan fâni yüzüne karşı bütün bütün kapanarak ukbâya ve Esmâ-i İlâhiye ye bakan çehresine ulaşmaktır. Her ne kadar tasavvufun değişik tarifleri olsa da temel itibariyle bir ilim olarak görülen tasavvuf kalbin mâsivâdan temizlenerek, gönlün tamamen Allah aşkıyla dolması ibadet ve kullukta Hakk'ın emir ve yasakları doğrultusunda yaşayışın adıdır. Ârif insanların hırka ve tesbihten daha ziyade asıl önemli olan tasavvuf ilmidir ve bu ilimin ârif insanlar için yeterli olduğunu Mustafa Rızâ şöyle ifade etmiştir.

⁹⁸ Ebû Nasr Serrâc Tûsî, *el-Luma'*, (trc. Hasan Kâmil Yılmaz) İstanbul 1996, s. 24-25.

‘Ârife ‘ilm-i tasavvuf besdir
Bedel-i hırka vü delk-ü tesbih⁹⁹

2.1. Tahalluk kavramları

Tahalli, bir şeyin tatlı ve hoş olması, sülenmek gibi manaları ihtiva eder. Kötü huyları terk edip, güzel huylarla bezenmeye tahallî denir. Söz ve davranışlarda sâdıklara benzemeye tahallî demekle birlikte, sırf dış benzeme yeterli değildir. Zira, Hazreti Peygamber (sav) imanının temenni ve tahallî ile olmayacağını, kalpte duyulup, amellerin de onu doğrulaması şeklinde ortaya çıkması gerektiğini söyler. Kuran ahakı, bir müslümanın süsüdür.¹⁰⁰

2.1.1. İbadet ve ahlâka dair olanlar

2.1.1.1. Tevbe

Allah yoluna girenlerin ilk makamı tevbedir. Tevbe, ilmin yerdiklerinden övdüğü şeylere dönmektir. Tevbe, müridlerin Hâkk yoluna yeni yönelmiş, bazen öyle bazen böyle olan kimselerin tevbesidir. Zünnûn’a göre “avamın tevbesi günahlardan, havassın tevbesi gafletten olur” der. “Âriflerin riyâsı, müridlerin ihlâsı gibidir.” Çünkü ârifin başlangıç halinde kendisini Hâkk ile yakınlığa erdiren ta’atları onda yerleşip tahkik derecesine erer, hidâyet nuru onu kaplayıp kalbiyle azâmet-i ilâhiye nurlarını temaşa ederek yüce sanatkarın sanat ve kadim ihsanını düşünmeye başlar.¹⁰¹ Ebul-Hasan en-Nuri’ye göre: “Tevbe, Allah’ın dışındaki her şeyden tevbe etmek ve yalnızca O’na dönmektir.”¹⁰² Sünnet ehlinin usulcuları “Doğru bir tevbe etmek için tevbenin şartları üç şeydir: İşlediği günahlardan ötürü pışmanlık duymak, derhal günahı terk etmek, işlediği günahın benzerine dönmemeye azmetmektir.” dediler.¹⁰³

⁹⁹ Neccâr-zâde, s. 15.

¹⁰⁰ Cebecioğlu, Ethem, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, Ankara, 1997, s. 682.

¹⁰¹ Ebû Nasr Serrâc Tûsî, *a.g.e.*, s. 43.

¹⁰² Sühreverdî, Şihâbüddin Ömer, *Avârif’ul-Maârif*, (trc. H.Kâmil Yılmaz- İrfan Gündüz) İstanbul-1989, s. 606.

¹⁰³ Kuşeyrî, Abdulkerim, *Risale-i Kuşeyrî*, (çev. Ali Arslan) İstanbul, 1980, s. 142.

Hataları itiraf edip, pişmanlıkla kıvranmak, fevt edilen sorumlulukları yerine getirmek, yeniden toparlanıp Cenab-ı Hâkk’a yönelmek olan tevbe, hakikat ehline duyguda, düşüncede, tasavvur ve davranışlarda Zât-i Ulûhiyet’e karşı içine düşülen muhalefetten kurtulup, O’nun emirleri ve yasakları zaviyesinden yeniden O’nunla muvafakat ve mutabakata ulaşma gayretidir. Allah’ın sevmediği, istemediği şeylerden uzaklaşıp, Hakk’a yönelmesidir.

Neccarzâde buyurdu ki: “Bütün müslümanların günahlarına tövbe etmesi lâzım ve zarûrîdir. Ölünceye kadar dâimâ tövbe ve istiğfâr etmek lâzımdır. Allahü teâlâ Kur’ân-ı Kerîmde müminlerin tövbe etmesini emr buyuruyor. İstiğfârdan murâd tövbedir. Peygamber efendimiz Muhammed aleyhisselâm hadîs-i şerîfde buyurdu ki: “Allahü teâlâyâ tövbe ediniz. Ben her gün yüz defâ tövbe ediyorum.” Mahlûkâtın efendisi hiç günâhı olmadığı, mâsûm ve pâk olduğu hâlde böyle yaparsa biz her hâlûkârda tövbe ve istiğfâra muhtâcız. Sonra kul hayâtı boyunca günâh ve kusûrdan, gafletten ve yüksek makamlardan mahrûm kalma hâllerinden kurtulamaz. Tövbe ile ilgili diğerk bir incelik de şudur ki: Bütün günâhları terkedip hakîkî tövbe etmedikçe noksan yapılan tövbe kemâle ermek için kâfi gelmez. Çünkü günâhlar sebebiyle kalbde hâsıl olan karartılar ve lekeler, Allah yolunda ilerlemeye mâni olurlar. Bütün günâhlara tövbe etmek lâzımdır.”¹⁰⁴

Bütün Müslümanların günahlarına karşı tövbe etmesi lâzım ve zarûrîdir. Müslümanların, ölünceye kadar dâimâ tövbe ve istiğfâr etmesi gereklidir. Çünkü insanoğlun fitratında her zaman hata yapmaya karşı bir zafiyet bulunmaktadır. Bütün günâhları terk edip hakîkî tövbe etmedikçe noksan yapılan tövbe kemâle ermek için kâfi gelmez. Çünkü günâhlar sebebiyle kalpte meydana gelen karartılar ve lekeler, Allah yolunda ilerlemeye mâni olurlar. Bütün günâhlara tövbe etmek lâzımdır. Tövbe edenlerin ve günahlardan temizlenenlerin Allah’a yaklaşacağını kurtuluşa ereceklerini Mustafa Rızâ Efendi şöyle ifade etmektedir.

*Cilve-gâh-ı cennete hen-gâm-ı ‘azminde anın
Zâhir olmuştu yüzünde tevbe-i cezm-i nasuh¹⁰⁵*

¹⁰⁴ Faruk, a.g.e., s. 284.

¹⁰⁵ Neccâr-zâde, s. 56.

2.1.1.2. Zikir

Zikir, hatırlamak, zihinde tutmak, yâd etmek, unutmamak ve anmak anlamında Kar'an kaynaklı bir tasavvuf kavramıdır. Bütün tasavvuf büyükleri ve tarikat ricâli, zikri, yollarının temel esası saymışlardır. Mutasavvıflara göre gerçek zikir Allah'ı şiddetle sevmek, O'ndan nasıl korkulması gerekiyorsa öyle korkmak ve gaflet meydanından müşahede semasına yükselmektir. Zikirden maksat Allah'ı hiç unutmamak olduğuna göre, zikrin efdal olanı kalbî ve hafî olanıdır. Ancak cehri olarak yapılan zikirlerin her birinin salikin durumuna göre ayrı özellikleri vardır. Tevhîd zikrinin kalbi mâsivâdan temizlemede, lafza-i celal zikrinin kalbi zikre ermede ayrı bir yeri vardır.¹⁰⁶ Zikrin özelliklerinden bazıları şöyle belirtilmektedir: Zikir herhangi bir vatke bağlı değildir, her zaman kul Allah'ı zikretmeyle emrolunmuştur, bu emir bazen farz, bazen menduptur, namaz ibadetlerin en şerefli olduğu halde, bazı vakitlerde kılınması caiz olmaz, halbu ki kalp ile olan zikir herhalükarda devam eder.¹⁰⁷

Anmak, hatırlamak, yâd etmek manalarına gelen zikir, sûfilerce Allah'ın ad ve isimlerinin teker teker veya birkaçının bir arada tekrar edilmesinden ibârettir. Zikir aynen şükür gibi hem lisan hem kalp hem beden hem de vicdanın bütün erkânıyla yerine getirilen bir vazife ve bir kulluk borcudur. Cenab-ı Hakk'ı bütün esmâ-i hünâsıyla, bütün sıfat-ı kutsiyesiyle yâd etmek, O'nun hamd-ü senâsıyla gürlemek, kainat kitabındaki âyât-ı tekvinîyesini mânâ-yı harfiyle mırıldanmak, aczini, fakrını, dua ve münacaat lisanıyla ilan etmek lisana ait birer zikirdir.

Mustafa Rızâ, Allah'ı zikretmek için devamlı olarak “estağfirullah el-‘azim” dediğini ve zikrederken gizli zikri yaptığını şu şekilde ifade etmektedir. Ayrıca Allah'ı zikretmekle insanın kalbini temizlenip cilaladığını ve saflaştırdığını şöyle ifade etmiştir.

Menkîbet ârâ-yı zikr-i evliyâdır her nefes

‘Arife bürhân-ı kâtı’dır hikâyât-ı durûb¹⁰⁸

Mağfiret oldu bana bâb-ı Rızâ’da mülteca

Zikr-ü fikrim dâ’ima estafiru’llahı-l-‘azim¹⁰⁹

¹⁰⁶ Ebû Nasr Serrâc Tûsî, *a.g.e.*, s. 510.

¹⁰⁷ Kuşeyrî, *a.g.e.*, s. 270-271.

¹⁰⁸ Neccâr-zâde, s. 78.

¹⁰⁹ Neccâr-zâde, s. 123.

*Celâ-yı zikr ile mir'at-ı sâf eden kalbin
Görür misal-i cemâlin bi-eyyi vechin kân¹¹⁰*

*Bize mahsûstur zikr-i hafî fikr-i celî sufi
Der-i 'uzlet sarây-ı evliyâda asfiyâyız biz¹¹¹*

*Mâ-sivâ-l mahbûb ser-cümle ferâmûş eyledi
Zikr-i hâss-ı Hazreti Mahbûb ile şâdan olan¹¹²*

*Teveccüh ettiler ser-i zamîr-i pir-i irşâda
Erişti gûş u hûş-i ehli zikre na-'re-i yâ hû¹¹³*

2.1.1.3. Tevekkül

Cüneyd'e göre tevekkül: "Sende hiçbir varlık işareti yokmuşcasına her işini ve irâdeni Allah'a havale etmen ve Allah için olman; Allah'ında yaratmadan önce olduğu gibi sana ulûhiyet ve rubûbiyyeti ile tecellî etmesi ve senin işnin olmasıdır."¹¹⁴

Tevekkül, yüce bir makamdır. Allah Teâla tevekkülü emretmiş, onu imanla birlikte zikretmiştir. Tevekkül üç derecedir. Birincisi, mü'minlerin tevekkülü: tevekkül ubudiyette bedeni devreden çıkarıp, kalbi rubûbiyyete bağlamak ve miktarı kafi şeyle yetinmektir. Böyleleri verilince şükreder, verilmeyince kadere olan Rızâları sebebiyle sabreder. İkincisi, havassın tevekkülü: Allah'a bir sebep ve vasıta ile tevekkül eden kimse tevekkülünü Allah'a, Allah ile ve Allah için yapıp sebeplere bağlanmadan mütevekkil olmadıkça gerçek tevekkül ehli sayılmaz. Üçüncüsü, havassu'ül-havassın tevekkülü: tevekkül olmadan önceki gibi senin varlığının Allah'a ait olmasıdır. Bu taktirde Allah Teâla da daima senin için olur.¹¹⁵ Tevekkül ehlinin üç derecesi vardır:

¹¹⁰ Neccâr-zâde, s. 124.

¹¹¹ Neccâr-zâde, s. 153.

¹¹² Neccâr-zâde, s. 155.

¹¹³ Neccâr-zâde, s. 186.

¹¹⁴ Sühreverdî, a.g.e, s. 620-621.

¹¹⁵ Et- Tûsî, a.g.e, s. 50-51.

Tevekkül, teslim, sonra tefvizdir. Mütevekkil bir kimse Allah'ın va'dine dayanıp sükun bulur. Teslim sahibi ilmiyle iktifa eder. Tefviz sahibi onun hükmüne razı olur.¹¹⁶

Kalbin Allah'a tam itimat ve güveni hatta başka tüm güç kaynaklarından tamamen sıyrılması manasına gelir. Bu ölçüde bir güven olmazsa tevekkül de olmaz. Sebepler dairesinde arızâsız esbaba riâyet edip, işin sonunu tam manasıyla Allah'a bırakmak olup, daha ilerisi bütün her şeyi Allah'a havale edip, her şeyi O'ndan beklemektir. Tevekkül; bir başlangıç, teslim ise neticesidir.

Cenab'ı Hâkk ve O'nun nezdindekilere bel bağlayıp itimat etme ve O'ndan başkasına kalbin kapılarını bütün bütün kapama demektir. Hakkıyla Allah'a yönelen insanların ve her şeyi O'ndan gelip ona dönecek olması anlayışı, işini yapıp sonrasını Allah'a havale edip sonunun hayır veya şer olma endişesi taşımayışıdır Kalbi tamamen Allah'a itminanını Mustafa Rızâ şu beyitlerinde ifade etmişlerdir.

*Gelmez kesâd sûk-ı tevekkül metâ'ına
Nakd'ı ferâğ-ı hâtır olur kâr-u bârımız¹¹⁷*

*Bu reh-güzâr-ı tevekkülde şeyh-i irşâde
'Âsa-yı pîr olacak bir civân bulunmadı hiç¹¹⁸*

*Rızâ mülkünde sultânım ferâgat taht-gâhımdır
Kanâ'at zâd-ı râhîmdir tevekkül 'izz-ü şânımdır¹¹⁹*

*Beni sâbit kadem et rûz-i şeb bâb-ı tevekkülde
Gönülden mâ-sivâ efkârını dûr eyle yâ Rabbi¹²⁰*

*Rastdır râh-ı tevekkül sûfiya
İlticâyı gayrdan lütf ile geç¹²¹*

¹¹⁶ Kuşeyrî, *a.g.e.*, s. 216.

¹¹⁷ Neccâr-zâde, s. 3.

¹¹⁸ Neccâr-zâde, s. 15.

¹¹⁹ Neccâr-zâde, s. 18.

¹²⁰ Neccâr-zâde, s. 50.

¹²¹ Neccâr-zâde, s. 167.

*Feth oldu küre bend-i ser-mûy-i tevekkül
Açtı dehenin nâfe-i gül bûy-i tevekkül*

*Ser-pençe-i pûlâd ise de mihnet-i mînet
Bezm eyler ânı kuvvet-i bâzûy-i tevekkül*

*Berdeste-i dest-i temennâ-yı du'âya
Hoş zâviyedir gûşe-i ebrû-yı tevekkül*

*Ser-habîb teveccüh eder ahhâb-ı ferâğ-ı
Tâ'at-gede-i der-geh-i zânû-yı tevekkül*

*Ma'cun-i şifa-hâne-i Lokmân-ı kademdir
Dil- zinde eder mürdeyi dârû-yı tevekkül*

*Me'nûs-i kirâm oldu harem-gâh-ı vefâda
Vahşet nigehe-i dîde-i âhu-yı tevekkül*

*Ser-menzil-i maksûd ise matlâb-ı Rızâ'ya
Erbâb-ı kanâ'at yoldur kûy-i tevekkül¹²²*

2.1.1.4. Zühhd

Zühhd, hoş hallerin güzel mertebelerin temelidir. Allah'a yönelenlerin, her şeyden kesilip O'nun rızasına talip olanların ve tevekkül erbabının ilk basamağıdır. Zühdü sağlam olmayanın ondan sonraki durumu da pek sağlıklı olmaz. Dünyadan zühhd etmek ise her türlü hayır ve taatın başıdır. Dünyada zühhd sıfatıyla anılmak, bin güzel ad ve sıfatla anılmaya değerdir. Çünkü zühhd, Allah'ın peygamberi için seçtiği peygamberin de nefsi için ihtiyar ettiği bir sıfattır. Zühhd helallerde olur, haram ve şüpheli şeylerin zaten terki gerekir. Tahkik erbabından olan Zâhidler başlangıçtan beri zühhd yolunu tutmuş ve zühhdlerinden bile tevbe etmişlerdir. Zühhd, fakr ile karşılaşmayı ve onu ihtiyar

¹²² Neccâr-zâde, s. 182.

etmeyi gerektirir.¹²³ Zahidler, dünya hakkındaki zühdleriyle ancak nefsin çirkin paylarından çıkıp, nefislerini en nefis payına varırlar. Zira daimi nimete varmak için geçici nimeti terk ettiler.¹²⁴ Sufiler, dünyayı değersiz bir varlık olduğunu gördüklerinde, onun bir kıymet ifade etmemesi sebebiyle zühdlerinin içinde de zahid oldular. Zühd içinde zühd, zühd sırasında şahsi irâde ve ihtiyardan çıkmaktır. Çünkü zahid, zühd yolunu tercih ettiğinde zahid olmak istediği zaman, onun iradesi kendi ilmine dayanır. İlmi ise kısır ve kısadır. Zahid, iradesini terk ve ihtiyarından kurtulma, makamını yerine getirdiği zaman Canab-ı Hakk ona, murad-ı ilâhisini açıkça gösterir. Dünyayı şahsi iradesiyle değil, Hakk'ın iradesiyle terk eder. Böylece onun zühdü, Allah'la birlikte ve O'nun yüce ilminin ve irâdesinin istikamtinde meydana gelir. Zühdüne dünyevi bir şey karıştığı zaman bunun Hakk'ın muradı olduğunu bilir. Allah'ı her an yanı başında hissederek gerçekleştirdiği zühdüne dünyevi bir şey ârız olduğu zaman, bu ârızâ onun zühdüne zarar vemez.¹²⁵

Dünyevi hazları terk edip, cismani meyillere karşı koyma manalarına gelen zühd; sâfîlerce daha çok dünya lezzetlerine karşı alakasız kalıp, ömür boyu adeta bir perhiz hayatı yaşamaktır. Ebedi olan ukbâ saadeti için, dünya rahatını terk etmektir. Haram ve helallere karşı hassas olmak zühdde ilk adım sayılır; ikinci adım ve kâmil mertebe ise; meşru ve mubah şeylerde bile kılı kırk yararcasına titiz yaşamaktır.

Zühd insanı diye adlandırılan Zâhid ise; üzerine aldığı sorumluluklara karşı ona gelip toslayan bela ve musibetlere, her köşe başında önünü kesen günahlara karşı olabildiğince sabırlı olan insandır.

Zühdün emaresi üçtür; birincisi; dünya adına elde edilen şeylerden sevinç duymama ve kaybedilen şeylerden ötürü mahzun olmama, ikincisi; methedilince sevinmeme, zemmedilince de yerinmeme, üçüncüsü; Hakk'a kulluk ve O'yla birlikte halveti her şeye tercih etmek.

Zühd hayatı yaşayan zâhidlerin, yaşantılarıyla birlikte ortaya koymuş oldukları hayatlarıyla Allah'a vuslatta atılan adımların başında olması, Zâhidin kalbinde tamamen Allah'ın yerleşmesi, O'nun dışında her şeyin kalpten çıkarılmasını, günahları karşısında ağlayıp yalvarış ve yakarış içinde olması gerektiğini ve asıl hayatın bunlarla değer kazandığını Mustafa Rızâ Efendi şöyle dile getirmektedir.

¹²³ Et- Tûsî, *a.g.e.*, s. 45-46.

¹²⁴ Kuşeyrî, *a.g.e.*, s.171.

¹²⁵ Sühreverdî, *a.g.e.*, s. 609-610.

*Zühid-i bârid tâ-be-key zâhid yeter savm-i visâl
Bezm-i hâss-ı ‘ıyd-ı vuslatta nice perhiz olur.*¹²⁶

*Tâ-bey-key savm-ı sevâ ey zâhid
‘ıyd-ı vuslatda olur mu perhîz*¹²⁷

*Zâhid libâs-ı zühdiü deġiştir riyâyla
Savm-i sivâ tedârik-i bayrama deġmedi*¹²⁸

*Zâhid metâ’ı şevkle deġiş bu riyâları
Nakd-ı hulâsa eyle bedel bu riyâlârı*¹²⁹

*Nukûd-i zühid ile zâhid metâ’-ı vasl ister
Zehî hayâl-i muhâl-i zehî hesâb-ı ferâh*¹³⁰

*Düşün giderek hubb-i sivâ damına zâhid
Bu reng-i hevâ hırka-ı ‘irfânına düşmez*¹³¹

*Zâhid bahâ-yı câme-i zühdiyle fahr eder
Nakd-i esâs-ı ta’at-ı onun hebâ imiş*¹³²

*Libâs-ı fakr ile hubb-i sivâdan geçmedin gittin
Bu yolda zâhid ‘ücb-ü riyâdan geçmedin gitti*¹³³

*Bir nev’-i sanem naklin eder zâhid-i hodbin
Ol hâleti ben dirhem ü dînârda gördüm*¹³⁴

¹²⁶ Neccâr-zâde, s. 19.

¹²⁷ Neccâr-zâde, s. 20.

¹²⁸ Neccâr-zâde, s. 50.

¹²⁹ Neccâr-zâde, s. 55.

¹³⁰ Neccâr-zâde, s. 83.

¹³¹ Neccâr-zâde, s. 101.

¹³² Neccâr-zâde, s. 105.

¹³³ Neccâr-zâde, s. 114.

*Zâhid görünce ağladığım cürmüm andığım
Artık getirdi nakd-ı hatâdan sevâbımı*¹³⁵

2.1.1.5. İhlâs

İhlâs, ibadetleriyle sadece Allah’a manen yaklaşmayı kastetmektir. Herhangi bir mahlûka gösteriş veya halkın katında veya halktan gelen sevgisi veya Allah’ın yakınlığından başka herhangi bir şey için değildir. İhlâs, fiilini mahlûkatın mülahazasından tasfiye etmektir, demek daha doğru olur. Zinnûn’a göre ihlâsın alameti üçtür: halktan gelen medh-u zemmin eşit olması, amellerde amellerin unutulması, amellerin âhiretteki sevabının gerekliliğini unutulmasıdır.¹³⁶

Amellerin en sevimlisi, amellerdeki ihlâstır. Bunun sebebi, bir amel ancak ihlâs sayesinde amel olur. Bedene göre ruh ne ise, amele göre ihlâs da odur. Ruh olmaya bir beden cansız bir maddeden ibarettir. İhlâssız amel de heba olmuş bir iştir.¹³⁷ İhlâs ehli olan kişinin alâmeti, Allah’a münâcât için tenhaları seçmesi, Allah’a kullukla meşguliyeti sebebiyle halk arasında az tanınmış olması, Allah ile ilişkisini halkın bilmesinden hoşlanmamasıdır.¹³⁸

İhlâs, doğru samimi, katıksız, dupduru; riyadan uzak olma ve kalbi bulandıracak şeylere karşı kapalı kalma, kapalı yaşama veya gönül safveti, fikir istikameti içinde Allah’la münasebetinde dünyevi garazlardan uzak kalma ve tam bir sadakatle kullukta bulunmaktır.

İhlâs; ferdin ibadetlerinde, Cenab-ı Hakk’ın emir, istek ve ihsanlarının dışında her şeye karşı kapanması, abd ve mabud münasebetlerinde sır tutucu olması, yaptığı şeyleri Hakk’ın teftişine arz münasebetiyle yapması, vazife ve sorumluluklarını, O emrettiği için yerine getirmesi, yerine getirirken de O’nun hoşnutluğunu hedeflemesi ve O’nun uhrevi teveccühlerine yönelmesinden ibarettir. Allah’a vuslat arzusuyla yanan bir sûfinin, ihlâslı olması, riyadan uzak olmasını, ümidi kırılan saliklerin ümidini yeşerten ateşin ihlâs olduğunu Mustafa Rızâ Efendi, şu şekilde ifade etmektedir.

¹³⁴ Neccâr-zâde, s. 122.

¹³⁵ Neccâr-zâde, s. 196.

¹³⁶ Kuşeyrî, *a.g.e.*, s. 256-257

¹³⁷ Hucvîrî, *Keşfu’ul-Mahcûb*, (hız. Süleyman Uludağ), İstanbul 1982, s. 185.

¹³⁸ Ebû Nasr Serrâc Tûsî, *a.g.e.*, s. 48-49.

*Zebân-ı hâlimi gûyâ ederse hayr-ı halâs
Bu yolda hem-reh-i müşfik yeter bana ihlâs¹³⁹*

*Bahar-ı gülşen-i vahdet demîdedir ihlâs
Şükûfe-zârı muhabbette çîdedir ihlâs*

*Nevâyı şevki girîbân-ı huşû çâk eyler
Belî belî nâgâm-ı gam derîdedir ihlâs*

*Hücum-i müdde'iyân-ı reh-i ta'alluktan
Cenâb-ı şehr-i hülâsa remidedir ihlâs*

*Yeter gubâr-ı riyâdan siyâhi-i hayret
Remend-nişîn-i gama kühl-i dîdedir ihlâs*

*Safâyı hazret-i zâtı sitâyîş ettikçe
Zebân-ı kilik-i Rızâ'dan çekîdedir ihlâs*

*Cenâb-ı Hâkk-ı mu'ciz beyâna 'aşk olsun
Ki lezzet-i sühânından çeşîdidir ihlâs*

*Yegâne fenn-i tasavvufta merd-i 'arîfdır
Cerîde-i kaleminden keşîdedir ihlâs¹⁴⁰*

2.1.1.6. Sabır

Sabır, zorluk ve sıkıntı zamanı geçinceye kadar, rızık sıkıntısına Allah için tahammül göstermektir. Sabır ehli üçtür; mütesabbır, sabîr ve sabbar. Mütesabbır; Allah hakkında sabreden. Böylesi kimseler, zorluklara karşı bazen sabreder, bazen de aciz kalır sabredemez. Sabir; Allah hakkında ve Allah için sabreden. Böylesi sabırsızlık göstermez, sabırsızlık ona bir huy olarak yerleşmez, fakat zaman zaman kendilerinden

¹³⁹ Neccâr-zâde, s. 21.

¹⁴⁰ Neccâr-zâde, s. 105.

şikayet vaki olabilir. Sabbar; Allah’a ait konularda, Allah için, Allah ile sabredendir. Böyle biri, üzerine bütün belalar yağsa da yine sabırdan acz göstermez, zahirde ve batında herhangi bir değişiklik meydana gelmez, görevini aksatmaz.¹⁴¹

Sabır iki kısımdır: Birincisi, kulun kesbî olana karşı sabretmesidir, ikincisi, kulun kesbî olmayana karşı sabretmesidir. Birinci kısım da ikiye ayrılır: Birincisi, Allah’ın emir buyurduğunun yapmasına sabretmektir, ikincisi, Allah’ın yasağına karşı olan sabırdır. Kulun kendinden olmayana karşı sabretmek demek, başına gelen ilâhî belâlara karşı elemeleri sineye çekip sabretmektir.¹⁴²

Her şeyin bir özü vardır. İnsanın özü akıl, aklın özü de sabırdır. Sabır nefsi olgunlaştırmadır. Bu olgunlukla nefis yumuşar ve sabır, sabreden kişide alıp verilen nefes gibi dolaşmaya başlar. Kişi zâhiri ve bâtını her türlü menfî, mekrûh ve kötülüklerden sakınmak için sabra muhtaçtır. İlim yol gösterir, sabırsa bu yolu kabul eder. Sabrın kabûlu olmaksızın ilmin yalnızca yol göstermesi pek fayda sağlamaz.¹⁴³

Başa gelen şeyler karşısında edebi kazanmak, iyi köyü hadiseleri tefrik etmemek, acı, tahammülü güç, katlanması zor hadise ve vakalar karşısında dişini sıkıp dayanma manalarına gelmektedir.

Allah’a karşı kulluğun zorluklarına katlanma manasına ibadete karşı sabır, günah yolunun nefse hoş gelmesine mukabil masiyet duygusuna karşı sabır, Hakk’ın kaza ve kaderine semavi ve arzı belalara karşı sabır olarak çeşitleri vardır. Salikin her zaman musibet ve balalara karşı sabırlı olmasını, bunların hepsinin Allah’tan olduğunu bilmesi gerektiğini, özünde sabrın çekirdeğinin olması gerektiğini Mustafa Rızâ şöyle dile getirmektedir:

Özüne pîşe kıl sabr-u sükûnü

*Olam dersin bu vaktin zû fûnûnu*¹⁴⁴

2.1.1.7. Edeb

Ehl-i dünya edeb denilince genellikle fesahat, belağat, bilgi ezberleme, yöneticileri eğlendirme ve sanatkârlık gibi şeyleri anlarlar. Dindarlar da edebi daha çok

¹⁴¹ Ebû Nasr Serrâc Tûsî, *a.g.e.*, s. 48-49.

¹⁴² Kuşeyrî, *a.g.e.*, s.232.

¹⁴³ Sühreverdî, *a.g.e.*, s. 610.

¹⁴⁴ Neccâr-zâde, s. 144.

riyâzet, organları eğitmek, gönlü temizlemek, şer'i sınırları korumak, şehvetleri terk etmek, şüphelilerden kaçınmak, tatlara koşmak ve iyilikte yarışmak şeklinde yorumlarlar. Dindarlardan havassın edeb anlayışı; kalp temizliği, sırlara riayetkar olmak, ahde vefa, hal ve vakti muhafaza, havatır, vârid ve ilham türü uyarılara değer vermemek, iç ve dış dengeyi korumak, kurb makamlarında, taleb anında huzur ve vuslat zamanlarında edebe sarılmaktır. Sûfilerin sefer, hareket, ikamet, hal ve durumlarına göre bir takım edebleri vardır. Bu adap konusu onların şekil ve usul bakımından ayrıldıkları, kendilerine has özel durumlarıdır. Ayrıca onların birbirlerine olan üstünlükleri edeb sayesinde bilinmektedir. Yine bu sayede sadık sûfilerle yalancı ve iddiacılar birbirinden ayrılmakta, tahkik ehli olanlar ortaya çıkmaktadır.¹⁴⁵

Edeb var olan bir gücün harekete geçirilmesi demektir. Bu da insanın mayasında güzel bir seciye bulunması sayesinde olur. Çünkü seciye Allah'ın fiili olduğundan beşerin onu meydana getirmeye gücü yoktur. Edebin menbâsı, Allah vergisi olan iyi seciyedir. Allah Teâla, seciyeleri kemale erdirmek sûretiyle sûfilerin iç dünyasını hazırlayınca onlar, Allah'ın nefislerine yerleştirdiği kabiliyetlerini kuvveden fiile çıkarmak üzere mümâsere ve riyazet yolunu tutarak edeb vari terbiye kazanırlar.¹⁴⁶

Akıllılık, usululuk, hal, tavır ve davranış güzelliği veya insanlara iyi muamelede bulunma manalarına gelen edeb, sûfilerce edebi şeriat unvanıyla yanlışlıklardan korunma ve yanlışlığa sürükleyen sebepleri bilmekten ibaret saymıştır.

Allah ve Resulünü, hususi, umumi, kavli, fiili, hali ve takriri bütün sünnetleri hayata geçirip yaşamak; mürşit ve muamelelere karşı tam teslimiyet, tam muhabbet, yakınlık ve temkin dengesini, hâvf ve recâ muvazenesini, lutuflara mazhariyet, endişelere düşmemek ve gönül gözlerini ağyar hayalinden bile korumak şeklinde ifade edilebilir. Tasavvuf ilminde edeb kavramının önemli bir yeri vardır. Çünkü sûfilerin yaşayış itibarıyla diğer insanlardan farklı olması ve onlara örnek olması gereklidir. Edebin, insanın değişik hallerini ortadan kaldırdığını, edeb tacını giyenlerin Allah'a ulaşma yolunda önde olduklarını, Allah'ın esmasının kapısını edeb ilminin açacak olmasını, insanların edebli olanlara karşı hayran duyduklarını Mustafa Rızâ Efendi şöyle dile geirmektedir.

¹⁴⁵ Ebû Nasr Serrâc Tûsî, *a.g.e.*, s. 152-153.

¹⁴⁶ Sühreverdî, *a.g.e.*, 343.

Budur ol mâh-tâb-ı burc-i edeb

Pertev-i âfitâb-ı çerh-i hayâ¹⁴⁷

Bana mîrâs-ı pederdir mahzen-i ‘ilm-ü edep

Fâtih-i bâb-ı tılsım-ı ‘allamel esmâ menem¹⁴⁸

Açıldı yine gonca-i ruhsâr-ı edeb

Huy-gerde-i nâz oldu çemen-zâr-ı edeb

Vuslat-gede-i kasr-ı cemâl etti dili

Bâlîn-i taraâb pister-i zer-kâr-ı edeb

Ehli dile meydan olur semm-i hayât

Hayrân eder âdemi esrâr-ı edeb¹⁴⁹

2.1.1.8. Vuslat

Vuslatın tarifini sûfilerin değişik şekillerde yaptığını görmekteyiz. Nuri’ye göre ittisal kalplerin mûkaşefe, sırların müşahede makamına ermesidir. Yahya b. Muaz er-Razi “amel sahipleri; tevbe edenler, zâhidler, iştiyak halinde olanlar ve vuslata erenler olmak üzere dört gruptur. Tevbe eden tevbesi ile, Zâhid zühdü ile, iştiyak sahibi de haliyle meşgul olduğu için Allah ile arasında bir perde vardır. Ama vuslata eren kimseyi Allah’tan alıkoyacak hiçbir perde ve engel yoktur.” demiştir. Fena makamına yükselmiş ve içini yakın ve müşahede nurları kaplamış olur. Bu hale eren kimse Cenab-ı Hakk’ı müşahedesinden dolayı kendi varlığından geçmiştir. Bu Cenab-ı Hakk’ın mukarreblerin havassına zatı ile tecelli etmesinin ayrı bir çeşididir. Bu da vuslatta bir rütbedir. Bunun üstünde hakka’l-yakin vardır. Kul hakka’l-yakin mertebesine erince, kendisine bahşedilen yüce haller bulunmakla beraber vuslatın ilk basamağında olduğunu bilir.¹⁵⁰

¹⁴⁷ Neccâr-zâde, s. 151.

¹⁴⁸ Neccâr-zâde, s. 156.

¹⁴⁹ Neccâr-zâde, s. 164.

¹⁵⁰ Sühreverdî, *a.g.e.*, s. 641-642.

Vuslat, salikin Allah'a kavuşma arzusuyla yanıp tutuşması ve nihayetinde bu arzusunu gerçekleştirmesidir. Salikin Rabbi'ne yalvarıp emniyet içerisinde O'na kavuşma arzusuyla yaşadığını Mustafa Rızâ Efendi şu şekilde ifade etmektedir.

*Yâ Rabb-ı tarîk-i vuslata emn-i emân ver
Hasret keş-i zamân-ı visâlim zaman ver*¹⁵¹

2.1.2. Seyr u Sülûka Dâir Olanlar

2.1.2.1. Seyr u Sülûk

Tasavvuf ve tarîkattaki eğitim ve terbiye işine verilen genel ad seyr u sülûktür. Lügatte seyr, girmek, seyr etmek ve yürümek anlamındadır. Sülûk ise gitmek ve yola girmek demektir. Tasavvuf ıstılahında seyr, cehaletten ilme, kötü huylardan güzel ahlâka, kulun fani varlığından Hâkk'ın varlığına yönelmektir. Sülûk, tasavvuf yoluna girmiş kişiyi Hâkk'a vuslata hazırlayan ahlâki eğitimidir. Bir başka ifadeyle syr-i sülûk, tasavvuf ve tarîkata giren kimsenin manevi makamlarını tamamlayıncaya kadar geçeceği sahaların adıdır. Seyrin başı sülûk; yani yola girmek, sonu da vusul; yani Hakk'a vuslattır. Hâkk'a vuslat, Allah'ı görüyormuşçasına kulluk şuuruna ermek, daima Hâkk ile beraber bulunduğu bilincini yakalamak, O'na teslim olup, O'ndan razı olmaktır. Her iş ve fiilin gerçek failinin Allah olduğunu kavramak ve varlık iddiasından kurtulup gerçek tevhide ermek. Can mülkünde ve cihan mülkünde Hâkk'ı hâkim kılmaktır.¹⁵² Dostun yoluna ilimle veya sülûkla girilir. İlimsiz sülûk, güzel bile olsa eksiklik bilgisizliktir. Sülûk ile beraber ilim olursa, işte izzet ve şeref odur.¹⁵³

Seyr u sülûk tamamıyla psikolojik bir olaydır. Müridin tarîkat prensipleri çerçevesinde yapmış olduğu ibadet, duâ, riyâzet, mücâhede, halvet, tefekkür, v.s. neticesinde ruhun tadrîci olarak saflaşması ve ilâhî hakikatleri kavramasına mâni olan perdelerin kalkıp, aslî berraklığı kazanması demektir.¹⁵⁴

Seyr u sülûk; belli bir usûl dairesinde hayvani ve cismânî arzularından uzaklaşıp, kalp ve ruhun hayat çizgisinde gönül ayağıyla Allah'a yürümenin, O'na vasıl

¹⁵¹ Neccâr-zâde, s. 51.

¹⁵² Ebû Nasr Serrâc Tûsî, *a.g.e.*, s. 456.

¹⁵³ Hucvirî, *a.g.e.*, s.569.

¹⁵⁴ Türer, Osman, *Tasavvuf Tarihi*, İstanbul, 1998, s.133.

olma yollarını araştırmanın ve böyle bir vuslata erebilmek için kötü huylardan uzaklaşmanın ve Kur'an ahlâkıyla ahlâklaşmanın adı olmuştur. Seyr u sülûk dairesine giren kimsenin asıl itibariyle gönlünün Allah'a yönelmesi ve bu yolda önüne engel olabilecek arzu ve isteklerinden uzaklaşmasıyla birlikte işe başlamış olmaktadır. Neccâr-zâde Mustafa Rızâ, sûfinin asıl vatanı olan Allah'ın cemaline ulaşmak olduğunu şöyle ifade etmiştir.

*Seyr-i seyâhat eyle vatan içre sûfiyâ
Şâyet cemâl göstere dâr-u diyârımız¹⁵⁵*

*Gel seyâhat-der-vatan eyle diyâr-ı aşkıta
Halvet-ender-encümen şadrında sultân ol dilâ¹⁵⁶*

*Nice dem seyri sülûk eylese hurşîd-i felek
Binde bir düşmez ona böyle ziyâret-hane¹⁵⁷*

*Yalnız seyri sülûk etmendir âfâkı
Ya'ni ferdiyetin izhâr eder ol meh-i tenhâ¹⁵⁸*

2.1.2.2. Mürşîd-İrşâd

Mürşîd, rehber, kılavuz ve yol gösteren demektir. Mürşîd-i kâmil sırat-ı müstakîm'i gösteren dalaletten hidayete sevk eden kişidir. Tarîkatta seyri sülûkünü tamamlayıp irşada ehliyetli olan kişiler için kullanılan bir tabirdir. Tasavvufta şeyh ile aynı anlamdadır. Kamil bir mürşide bağlanmanın hükmü kişilerin durumuna göre değişir. Bir mürşide bağlanmadan nefsinin şerrinden kurtulamayacak ve harama düşecek kimseler için farz, manevi derecenin yükselmesine yardımcı olacak kimseler için müstehab, intisab kendilerine bir şey kazandırmayacak olanlar için mübahtır.

¹⁵⁵ Neccâr-zâde, s. 4.

¹⁵⁶ Neccâr-zâde, s. 10.

¹⁵⁷ Neccâr-zâde, s. 64.

¹⁵⁸ Neccâr-zâde, s. 163.

İnsanın hak yol arayışında gayret içinde olması gerekir. Bir ceht ve gayret olmadan manevi mücâhede, manevi mücahede olmadan manevi terakki gerçekleşmez.¹⁵⁹

Mürşid-i kamilin sırat-ı müstakim-i gösteren kişinin olduğunu, müridin, şeyhine her noktada bağlılık göstermesi gerektiğini, gassalin elindeki bir ölü gibi olmasını, müridin, feyzini mürşidinden aldığını, mürşidin, mürîdin sultanı olduğunu her ne söylerse ona ittiba ettiğini, asıl rehberin mürşîd olduğunu Mustafa Rızâ şöyle dile getirmektedir.

*Ayağın çek mürîd-i dûna el verme benim pîrim
Çekilmez sâkî-i nâ-dân elinden câm-ı gâm Peymâ¹⁶⁰*

*Oldu güşâde bâb-ı şeref intisâb-ı şeyh
Olsun hâşime melce'-i 'uşşak bâb-ı şeyh*

*Rûy-i edeple yüz sürelim âsûtânına
Gavs-ı cihân kutb-i zemândır cenâb-ı şeyh*

*Hakk'ı niyâza nâşiye fersûd-i hidmet ol
Kehl-i safâ-yı çeşm-i cihândır türâb-ı şeyh*

*Bâd-ı bahârı şeb-nem-i feyzinden aldı nem
Gül-zâre verdi hüsn-ü bahâ âb u tâbı şeyh¹⁶¹*

*Zâhâd-i huşk ne bilsin şeref-i irşad-ı
Mürşîdin mertebesin mürşid-i âgah bilir¹⁶²*

*Murâd-ı mürşîd-i kâmil mürîd-i sâdıktır
Bu hân-kâh-ı sevâde münîbe minnet yok¹⁶³*

¹⁵⁹ Ebû Nasr Serrâc Tûsî, *a.g.e.*, s.474

¹⁶⁰ Neccâr-zâde, s.13.

¹⁶¹ Neccâr-zâde, s. 16.

¹⁶² Neccâr-zâde, s. 19.

¹⁶³ Neccâr-zâde, s. 24.

*Şevk-i didâr-ı visâliyle eyâ mürid-i garib
Bir ‘amel eyle ki derdine tabîb ola habîb¹⁶⁴*

*Müşîd-i kâmil mürid-i sâdıkın sultânıdır
Her ne buyursa âna fermân ânın fermânıdır¹⁶⁵*

*Mürid-i pîr-i vahdet devr eder meydân-ı ma’nâda
Lisân-ı sûrete zâkir velî mezkûrdan söyler¹⁶⁶*

*Mürşîdin hüsn-ü kabûlündedir ancak müşkil
Merd-i teslimi Rızâ redd-i cevabı neyler¹⁶⁷*

*Seni irşâd için meydân-ı tevhide eder dâ’vet
Kadem-rence kılıp bâb-ı Rızâ’dan geçmedin gittin¹⁶⁸*

*Mürid-i nâ-murâdı eyledin şayeste-i irşâd
Gürüh-i pür-şükûh-i ehli ‘aşka pîşvâ ettin¹⁶⁹*

*Ey yâr Rızâ’da gel tekey-i irşâda
Bu mülket-i ma’nâda sultan arayan gelsin¹⁷⁰*

*Mürşîdi ‘aşkı rehber edelim
Tûşe-i şevki mâ-hazer edelim¹⁷¹*

*Medâr-ı kible-gâh-ı çeşmimiz der-gâh-ı mürşiddir
Be-yümn-i pîr-i mihrâb-ı rızâda muktedâyız biz¹⁷²*

¹⁶⁴ Neccâr-zâde, s. 24.

¹⁶⁵ Neccâr-zâde, s. 89.

¹⁶⁶ Neccâr-zâde, s.93.

¹⁶⁷ Neccâr-zâde, s.97.

¹⁶⁸ Neccâr-zâde, s.114.

¹⁶⁹ Neccâr-zâde, s.115.

¹⁷⁰ Neccâr-zâde, s.125.

¹⁷¹ Neccâr-zâde, s.133.

¹⁷² Neccâr-zâde, s.153.

2.1.2.3. Sâlik

Sâlik, seyr-u sülûke girmiş, riyâzet, mücâhede ve muamele ile nefsinı arıtıp ruhunu yüceltmeye ve müşahedeye ermeye çalışan kimsedir. Sâlik önce kainattaki ilahi kudret ve asara bakar, onun delaletiyle Hakk'ın isimlerine, isimlerinin delaletiyle sıfatlarına, sıfatlarının delaletiyle zat-ı Bari'ye vuslata ererek sülûkunu tamamlar ve vasıl adını alır. Vasıl noktasına gelmemiş bir salikin şeyhlik makamına yükseltilmesi uygun değildir.¹⁷³ Sâlikin şeyhlik rütbesine erişmesindeki sır, nefsi siyâset ve iradeyle iyiye yönlendirmeden sorumlu bulunmasında ve nefsin insanı içten vuran özellikleriyle mücâdeleden mesul olmasıdır. Sâlik, seyr u sülûktaki davranışlarında nefs-i mutmainneye erinceye kadar dosdoğru olmak zorundadır. Nefsin kalp üzerindeki menfi etkisi itminana erinceye kadar devam eder. Sâlikin nefsi seyr u sülûk ile mutmainne derecesine erdiği zaman, artık nefis de kalbe müsbet tesirler yapacağı için onu yönlendirmekten kurtulur. Sülûkü sona erer. Çünkü o, nefsin kötülüğü emreden isteklerine karşı mücadele başarılı olmuş ve kendisini, iyiliğe sevk eder hale gelmiştir. Böylece nefis, dizginlenince Cenâb-ı Hakk'ın emirlerini yerine getirmeye koyulur. Kalp de nefse yönelik tarafa boynunu uzatarak oradanda iyi tesirler almaya başlar.¹⁷⁴

Bir hedefi takip eden, bir yolda yürüyen ve Allah'a ulaşma gayreti içinde bulunan Hakk yolcusu olan salık; usûlünce Hakk'a ulaşma cehdi içerisinde bulunan herkese denir ki; her ferdin, kabiliyet ve mazhar olduğu mevhibeler açısından farklı farklıdır. Sâlikin, girmiş olduğu yol itibariyle Hakk'a ulaşma hidayet yolu olduğunu, Hâkk ile birlikte olmasını, Mustafa Rızâ Efendi şu şekilde ifade etmektedir.

Niyâz-ı lokma-i âmâlimi bi-hamdillâh

*Nefâis-i tabak-ara-yı sâlikan buldum*¹⁷⁵

Sâlik-i menzîl-i maksûda hidâyet yoludur

*Reh-ber-i 'aşk ile tâ-ravza-geh-i Rıdvâna*¹⁷⁶

¹⁷³ Ebû Nasr Serrâc Tûsî, *a.g.e*, s. 492.

¹⁷⁴ Sühreverdi, *a.g.e*, s.105-106.

¹⁷⁵ Neccâr-zâde, s. 9.

¹⁷⁶ Neccâr-zâde, s.64.

*Nakşibend isrine sâlik ola gör ey zâhid
Himmet-i pîr-i tarîkiyle gelip meydâna¹⁷⁷*

*Ey sâlik-i Hâk damen-i irşâd ile girse
Ser-menzîl-i matlûba nihâyet mi bulunmaz¹⁷⁸*

*Olur sâliki hidâyette nihâyet sırrına vâsıl
Cenab-ı hâcegânın hüsn-i etvârı garâ'ibdir¹⁷⁹*

2.1.2.4. Şeyh

Şeyh, lûgatte simasında yaşlılık alametleri beliren, saç sakalı ağaran en az elli yaşlarında kişi, başkan, kabile reisi gibi anlamlara gelir. Tasavvufta ise mürşîd ile aynı manadadır. Bir tarîkatta irşâda izinli tekke ve dergahta terbiye ile meşgul olan kimselere denir.¹⁸⁰ Şeyh, Alah'ı kullarına gerçek manada sevdiren, kulları da Allah'a sevdiren ve yaklaştıran kişidir. Şeyhlik rütbesi; tarîkat yolunun en tüce mertebesi, Allah'a davet konusunda peygamber vekilliğinin en üst derecesidir.¹⁸¹ Şeyhler genellikle kendi müridleri arasında akranına manevi gelişmeye yatkın kimseleri, daha sağlıklarında icazet vererek muhtelif yerlerde irşâd hizmetiyle görevlendirirler. Şeyhin hayatıyla bağlı bulunan bu irşâd görevi, şeyhin vefatından sonra merkez tekke ve ser-halife tarafından yeniden gözden geçirilir, ya ikba edilir ya da başka görevlerde istihdam edilir. Şeyh kendi sağlığında seyr u sülûkunu tamamlattırıp irşâdla görevlendirdikleri için tayinden önce istişare ve istihare ile karar verip görevlendirirdi. Şeyh kendinden sonra yerine geçmesini istediği kimse için bazen yazılı, bazen sözlü işarette bulunurdu.¹⁸²

Şeyh, müridini irşadla görevli olan ve manevi gelişimini tamamlayıp ve ser u sülûkûnu, tamamladıktan sonra görevlendirdiği kişidir. Allah'a kurbiyet noktasında nafilelerin devamı, sünnete ittibâda anahtarının şeyh vasıtasıyla elde edilebileceğini, müridin keramet güllerini derleyip şeyhin gönlüne ulaşacağını, hulusi kalp ile şeyh vasıtasıyla Allah'a ulaşabileceğini Mustafa Rızâ Efendi, şöyle dile getirmektedir.

¹⁷⁷ Neccâr-zâde, s.64.

¹⁷⁸ Neccâr-zâde, s.99.

¹⁷⁹ Neccâr-zâde, s.172.

¹⁸⁰ Ebû Nasr Serrâc Tûsî, a.g.e., s. 475-476.

¹⁸¹ Sühreverdi, a.g.e., s.103.

¹⁸² Ebû Nasr Serrâc Tûsî, a.g.e., s. 475-476.

*Keşf-i cemâl eyledi vech-i şahib-i şeyh
Açtı nıkâb-ı kesreti kavl-i melîh-i şeyh*

*İzâh eder işaret-i remz-i kinâyeti
Her dem lisân-ı hâl ile nutk-i sarîh-i şeyh*

*Feth etti kıfl-hâne-i kurb-i nevâfili
Miftâh-ı sünnet oldu hadîs-i sahîh-i şeyh*

*Bezm-i fenâda keyf-i diğerk istemez Rızâ
Besdir gadâsı câme-yırâz-ı medh-i şeyh*

*Kalbi ‘uşşâka tarâvat-bahş olur esrâr-ı şeyh
Tazelendirdi gönüller bağını âsâr-ı şeyh*

*Nağme-sâz olsun ser-â ser bülbülân-ı hôş serâ
Taht-gâh-ı şâh-ı ‘aşk oldu yine gülzâr-ı şeyh*

*Sûffe-i çarh içre devrân eyledikçe mihr ü mâh
Hân-kâh-ı ‘alemi pür eylesin envâr-ı şeyh¹⁸³*

*Varıp gülşen-saray-ı şeyhe gönliüm
Kerâmet güllerini dermek ister¹⁸⁴*

*Hulûs-i kalbi kerem kıldı şeyh irşâdım
Bu kesret ‘aleni meydan-ı vahdet oldu bana¹⁸⁵*

*Âfâkı tuttu şû’le-i şemsi celâl-i şeyh
Tâb-âver oldu pertev-i mâh-ı cemâli şeyh*

¹⁸³ Neccâr-zâde, s. 84.

¹⁸⁴ Neccâr-zâde, s. 89.

¹⁸⁵ Neccâr-zâde, s. 161.

*Olsun beşâreti âyine-dârı muhabbete
Ehli makâle keşf-i nikâb etti hâli şeyh*

*Açtı tulsım-ı bâb-ı kitâbı sahâbatı
Müşkil gü-sâlik eyledi ferhûde fâl-ı şeyh¹⁸⁶*

*Mürşîdin gönlüne gir ey derviş
Mazhâr-ı ism ü müsemmâdır dil¹⁸⁷*

2.1.2.5. Mücâhade-Riyâzet

Mücâhade, insanın nefsinin arzularına, kötü isteklerine ve şeytanın isteklerine karşı direnir savaşıması demektir. Bu savaşın silahı ibadetler, zikir, tesbih ve duadır. Nefis düşmanına bu silahlarla saldırıp onun ikmal kaynağının etrafını riyâzet mayınlarıyla döşemek gerekir.¹⁸⁸ Mücâhadenin esası ve temeli, nefsi alıştıklarından ayırmak, bütün olaylarda nefsin isteğinin hilafına zorlamaktır.¹⁸⁹ Riyâzet ise nefsin ve tenin isteklerini kesmek, asgariye indirmek ve ona zor gelen şeyleri yaptırmaktır. Az yemek, az uyumak bu suretle nefsi inceltmektir. Mücâhedeye nefis ile cihat da denir. Mücâhade ve riyâzet birbirine yakın anlamlarda iki kavramdır. Mücâhade nefsi iyiliğe zorlamak, riyâzet ise onu bu işe alıştırmaya çalışmaktır. İşin başı mücâhade, devamı riyâzet, neticesi müşahededir. Nefis ile mücâhadenin genellikle kabul edilen görüşe göre üç riyâzet özelliği vardır: az yemek, az uyumak ve az konuşmak. Bunlara bazen halktan uzaklaşma anlamına halvet ve çileyi katanlar da vardır.¹⁹⁰

Hayatın disipline edilmesi, yiyip içme ve yatıp kalkmanın hamd-ü şükür gayeli ve ihtiyaç ölçüleriyle mukayyet hale getirilerek dengelenmesi olan riyâzet, sûfilerce nefsin terbiyesi ve ahlâkın teshiri manalarında kullanılmıştır. Yemek içmek ve uyumak dahil nefsin arzu ettiği şeylere karşı kesin tavırlar belirleyerek cismani istekleri gemleme yolu kabul edilmiştir.

¹⁸⁶ Neccâr-zâde, 167.

¹⁸⁷ Neccâr-zâde, 167.

¹⁸⁸ Ebû Nasr Serrâc Tûsî, *a.g.e.*, s.513.

¹⁸⁹ Kuşeyri, *a.g.e.*, s.150.

¹⁹⁰ Ebû Nasr Serrâc Tûsî, *a.g.e.*, s.513.

Zühd-ü takvâ ve kurb-u mükâşefe maksadıyla dünyanın bedeni hayvaniyyeye bakan zevklerinden kaçınma ve nefsin isteklerinden kaçınma, kalbi ve ruhi hayat atmosferine sığınarak, vicdani ve iradi melekeleri harekete geçirip sürekli Allah yolunda olabilme. Riyâzet insanı aynı zamanda bir sadakat eridir. O hem Hâkk’la münasebetinde hem de halkla muamelesinde hep vefa ve sadakat peşindedir. İnsanın dünyevi eğilimlerinden ve cismani temayüllerinden sıyrılarak, kendini Cenab-ı Hâkk’a adayıp, hakikat eri olmayı hedeflemesi manasına gelen riyâzetin gayesi de nefsin terbiye edilip, insanlığa yükseltilmesidir. Allah sevgisinin insani duygu, düşünce ve davranışlarının kaynağı haline getirilmesi yani hep Allah için düşünülmesi, Allah için konuşulmasından ibarettir. Zühd hayatı yaşayan insanların yaşantıları diğer insanlardan farklılık arz etmektedir, Sûfilerin yaşadıkları riyâzet hayatı onları Allah’a yaklaştırma adına önemli bir yere sahiptir. Riyâzet hayatı yaşayan insanlar, dünyevi, nefsanî arzu ve isteklerden sıyrılarak Cenab-ı Hakka adanmış bir gönül eri olmuşlardır. Rızâ Efendi riyâzet ehli olan riyâdan uzak bir hayat yaşadıklarını şu beyitlerin ifade etmiştir.

Riyâ ver-z-i riyâzet kîş u zühd âyîn iken şimdi

Zülâl-i ma’rifetle perveriş yâb-ı gıdâyız biz¹⁹¹

Savm-ı sivâda etme tekellüf kalender ol

Erbâb-ı ‘aşka zühd-i riyâzet Rızâ imiş¹⁹²

Riyâzet pûtesinde kendini kâl eyledin ammâ

Hava-yı hall u ‘akd-ı kimyâdan geçmedin gittin¹⁹³

2.1.2.6. Sûfî

Sûfî kelimesinin tarifini mutasavvıfların değişik şekillerde yaptıklarını görmekteyiz. Zinnûn Mısır’ya göre: “taleple yorulmayan, elinden zorla almakla darılmayan kimsedir.” Cüneyd’e göre: “onlar, halk arasında Hakk’ın seçkin kullarıdır. Allah Teala onları dilerse açığa çıkarır dilerse gizler.” Bir sûfiye göre de: “Allah’ı ve ahkâmını bilen, Allah’ın kendilerine öğrettikleriyle amel eden, Allah’ın istediklerini

¹⁹¹ Neccâr-zâde, s. 100.

¹⁹² Neccâr-zâde, s. 105.

¹⁹³ Neccâr-zâde, s. 114.

gerçekleştiren, gerçekleştirdikleriyle vecde eren, vecd duydukları şeylerde fani olanlardır. Çünkü her vecd ehli, vecde erdiğinde fena bulur.”¹⁹⁴ Sûfîler, bütün gayretlerini akirete yöneltmeleri, Mevlalarına hizmet ve ibâdet etmek için çokça çalışmaları sebebiyle nefislerinin isteklerini yerine getirmeye ve kendi rahatlarını düşünmeye fırsat bulamayacak kadar Allah dostudur.¹⁹⁵ Gerek ilim gerekse hal olarak sûfîlerin üzerine açılan kapılar pek çok ve çeşitlidir. Onların bâtınları ve gönül dünyaları bir çok hakikatların kaynağı, pek çok ilimlerin de toplandığı bir yerdir. Onların vicdanlarında meydana gelecek değişiklik ve yakaladıkları mânevi terakkiler çok çeşitli olduğu için, onların bu özelliklerini bir hâl ve tek bir sıfat ile nitelendirmek zordur.¹⁹⁶

Sûfî, kalbi hayatı açısından saflaşmış ve iç alemi itibarıyla berraklığa erişmiş Hakk yolcusu demektir. Nefsani bulanıklıklardan sıyrılıp, özüne ermiş ve beşeri bütün hallerden arınarak lahutileşmiş, gerçek insanlığa yükselme yolunun şehsuarı demektir. Cenab-ı Hakk’ın kendisi için seçip, intibah buyurduğu, intibah buyurup onu nefsinin tesirinden kurtararak doğruluğa erdirdiği iddiasız Hâkk eri demektir. Sûfinin, duruşunun, konuşmasının, Allah’a ulaşma noktasındaki hassasiyetinin önemini, bülbülün güle aşık olduğu gibi sûfinin de Allah aşkıyla yanıp tutuştuğunu, bu yolda mürşidine teslim olması gerektiğini Mustafa Rızâ su şekilde ifade etmektedir..

*Şuhûd-i sûret-i matlûb-i maksût ise ey sûfî
Hidâyet kevkebin menzîl be menzîl şu’ledâr ister*¹⁹⁷

*Sûfî kıyâmı leyl ve sıyâm-ı nehardan
‘ıyd-ı visâl-i eh-li kemâl oldu matlâbım*¹⁹⁸

*Sûfiya devrâna gel Allah hû yâ hû deyû
Şevkle meydâna gel Allah hû yâ hû deyû*¹⁹⁹

¹⁹⁴ Ebû Nasr Serrâc Tûsî, *a.g.e.*, s. 25-26.

¹⁹⁵ Sühreverdî, *a.g.e.*, s.73.

¹⁹⁶ Sühreverdî, *a.g.e.*, s.74.

¹⁹⁷ Neccâr-zâde, s.18.

¹⁹⁸ Neccâr-zâde, s.27.

¹⁹⁹ Neccâr-zâde, s.30.

*Sûfiyan devr-i revân eyleyecek bâd-ı saba
Nagme-sâz oldu usûliyle ney-i nâlâne²⁰⁰*

*Sûfi sana bir hurka-ı peşmîne gerektir
Peşmîne gibi sîne-i bî-kîne gerektir²⁰¹*

*Sûfi hemîşe künc-i kanâ'atla sâbit ol
Bir gün bu hân-kâhâda hân-ı niğam gelir²⁰²*

*Har mühre-i inkâr düşer hissene sûfi
Ol gevheri nâ-yâb senin kanına düşmez²⁰³*

*Sûfi ede gör benliğini yokluğa tebdîl
Kaldır aradan varlığını var görünsün²⁰⁴*

*Necât bulmadın ey sûfi reng-hestiden
Sevâd-ı ma'şiyeti nûr-i ta'at anlarsın²⁰⁵*

*Bülbül gibi nâlân ol efgâna gel ey sufi
Gülşende hırâmân ol cevâlâna gel ey sufi*

*Şevkiyle levendâne gir halka-ı rindâne
Hem-dest olup ihvâne devrâna gel ey sûfi*

*Perhîz-ü riyâzet kıl tevhîdi ibadet kıl
İzhâr-ı şecâat kıl meydâna gel ey sûfi*

²⁰⁰ Neccâr-zâde, s.64.

²⁰¹ Neccâr-zâde, s.91.

²⁰² Neccâr-zâde, s.94.

²⁰³ Neccâr-zâde, s.101

²⁰⁴ Neccâr-zâde, s.129.

²⁰⁵ Neccâr-zâde, s.130.

*Kâl içre bulup hâli halinden edip kâli
Bildinse bu ahvâli şeyhâna gel ey sûfî*

*Hâl ehlini gûş eyle şevkiyle hurûş eyle
Deryâ gibi cûş eyle ‘ummâna gel ey sûfî*

*Ol tıfl-ı Rızâ’da gel mektebi irşâda
Teslîm olup üstâda pîrana gel ey sûfî²⁰⁶*

*Hoştur edâ-yı kurb-i nevâfil ‘aled-devâm
Sûfî ferâ’iz emrine etme müsahele*

*Sûfî cihâd-ı ekber imiş ehl-i ta’ata
Ser-ceyş-i nefsi dunla her dem mukatele²⁰⁷*

2.1.2.7. Velâyet

Velî halinde yok olan, Allah Teala’nın müşahedesinde var olan kimsedir. Bu kulun siyasetini Allah bizzat yürütür. Bu yürütmenin nurları onun üzerinde peşi peşine akıp geliyor. Nefsinden gelen haberi olmadığı gibi Allah’ın gayrisiyle da karar kılması yoktur. Velî Allah’ın yeryüzündeki reyhanıdır. Sıddıklar onu koklar. Onun kokusu kalplerine varır. Bu kokudan ötürü Mevlalarına müştak olurlar. Ahlâkların değişikliklerine göre ibadetleri de artar durur. Velinin üç alameti vardır: Allah ile meşgul olması, Allah’a kaçıp iltica etmesi, Allah’la olan himmetidir.²⁰⁸ Velâyet rububiyet ve muhabbet manalarına da gelmektedir.²⁰⁹ Allah, taatını ifa eden kullarına velâyet lütfeder, himâyesi ve muhafazası altında bulundurarak onu korur. Böylece kulunun taati eda etmesini, kendisine muhalefetten kaçınmasını ve ondaki güzellikten şeytenin firar etmesini temin eder.²¹⁰ Velâyette kemal, rü’yetin sahih olması için her

²⁰⁶ Neccâr-zâde, s.147.

²⁰⁷ Neccâr-zâde, s.186.

²⁰⁸ Kuşeyri, *a.g.e.* s. 307-308.

²⁰⁹ Hucviri, *a.g.e.* s. 326.

²¹⁰ Hucviri, *a.g.e.* s. 327.

şeyi olduğu gibi görmektir. Şayet bir şey olduğundan başka türlü görülürse, rü'yet ve görmek sihhatli olmaz.²¹¹

Sâlikin nefis ve enâniyet cihetiyle fâni olması ve Vâcibul-Vucûda karşı yakınlık kazanması yolunda üzerinde zatı Hayyü-Kayyüm'ün hâkimiyetini duymasıdır ki bu seviyeye ulaşan hak yolcusu, ilahî temkine mazhar olur ve kurb ufuklu yaşar. Velâyete mazhar olana veli denilir ki bu aynı zamanda Cenab-ı Hakk'ın mübarek isimlerinden birisidir. Bu isme ulaşan tam manasıyla Fenâ-fillâha ve Bekâ-billâha mazhar olmuş olur. Velâyet makamına ulaşmış olan veli kulların, ilahi emirlere mazhar olmuş olduğunu, velîlik makamının kutbunun Peygamberimiz Muhammet Mustafa (sav) olduğunu, bu makama ulamış olanların hak eri olduklarını Mustafa Rızâ, şu şekilde ifade etmektedir.

*Efendim arz-ı risâlette gavs-ı âlemsin
Velâyet-i ahâdiyyete kutb-i â'zamsın*²¹²

*Velâyet muhtefidir ne kubâb-ı çarh-ı himmette
Zuhûr-i pertevi rûy-i vefâ ma'yubdur şimdi*²¹³

*Velâyet nurunu kesb eylemiş şemsü-l meşâriktan
Ânınçün matlâ'ı ikbâli hurşîd-i mağariptir*²¹⁴

*Zîr-i 'abâda nûr-i kerâmet hafâda dır
Burc-i kabâda şems-i velâyet ziyâde mi*²¹⁵

2.2. Tahakkuka Dâir Kavramlar

Tahakkuk, gerçekleştirme demektir. Kâşânî, “Hakk'ı isimlerinin şekilleri olan âlemlerde görmektir. Bu durumda mütehakkık, ne Halk ile halktan, ne de halk ile Hakk'tan perdelidir” şeklinde tanımlar. Sûfînin Allah'ın verdiği ilimle, İlâhi hakikate erip, o hakikatle mütehakkık olursa, bu duruma tahakkuk denir. Serrâc, kulun hakikati

²¹¹ Hucviri, *a.g.e.*, s. 557.

²¹² Neccâr-zâde, s. 5.

²¹³ Neccâr-zâde, s. 147.

²¹⁴ Neccâr-zâde, s. 172.

²¹⁵ Neccâr-zâde, s. 196.

bulmak ve Hakk’a ermek üzere, bütün gücünü sarf etmesine tahakkuk der. Bu durumdakilere ehl-i tahkik veya ehl-i tahakkuk adı verilir.²¹⁶

2.2.1. Fenâ Fillâh-Bekâ Billâh

Fena, bütün hazlardan sıyrılarak, hiçbir şeye karşı haz duymamaktır. Böyle bir kimse kendisinden fâni olduğu, Cenâb-ı Hakk’la meşgul olduğu için bütün eşya ile alakasını kesmiş olur. Bekâ, kulun kendisine ait olan şeylerden fâni ve Allah için olan şeylerle bâki olması demektir. Bekâ mertebesine eren kimseye göre bütün eşya tek şey gibidir. Bütün hareketleri Cenab-ı Hakk’a karşı muhalefet değildir, muvafakat istikametindedir. Asla ilâhi iradeye tesir düşmez.²¹⁷ Fanâ fillâh, Allah’ta fani olmak demektir. Kulun beşeri vasıflardan ve aşağı arzularından sıyrılıp ilahi vasıflarla donanmasıdır. Allah’a koşup sığınmasıdır. Kulun failiyet şuurunu kaybetmesi, abd’ın yerine fail olarak Allah’ın geçmesidir. Kulun fiilini görmemesi diye ifade edebileceğimiz bu halde kulun yerine Allah kaim olur; Allah görür, Allah duyar ve Allah tutar. Kul, Allah ile o kadar meşgul olur ki nihayet benlik bilincini kaybeder. Fenanın en yukarı derecesi “fena ender-fena” yani fena haline erme şuurundan da fani olmaktır.²¹⁸

Bekâ billâh, kulda kötü sıfatların yerini iyilerin alması, kendi sıfatlarının yerine ilahi sıfatların geçmesidir. Nefsinden fani olan Hâkk ile baki olur. Allah’ta fani olan da Allah ile baki olur. Beka da fani haline göre bir bilinç hali vardır.²¹⁹

Fenâ Fillâh; fena yok olma, zeval bulma manalarında. Hâkk’tan gayrı her şeyin salikin seviyesine göre, nazardan silinip gitmesi ve kalbi şuhudisinde, sadece O’nun baki kalmasıdır. Salik terakki edip zahir ve batını izan ve şuurunu hakikatin marifetiyle nurlandıracağı mertebeye yükselince, artık her şeyin kimin elinde olduğunu apaçık müşâhade etmeye başlar ve güne bakan çiçekler gibi varlığını, bekasını elinde bulunduran Allah’a yönlendirir.

Bekâ Billâh; devam, sebat ve hep aynı hal üzerine kalma anlamına gelen beka, kulun kendi nefsi dahil, bütün eşyayı onların zatları ve nefisleri itibariyle yok kabul edip, canlı cansız her nesneye Hazret-i Vucud’un ziyasının bir tecellisi ve bir gölgesi

²¹⁶ Cebecioğlu, a.g.e., s. 682.

²¹⁷ Sühreverdi, a.g.e., s.646-647.

²¹⁸ Ebû Nasr Serrâc Tûsî, a.g.e., s.524.

²¹⁹ Ebû Nasr Serrâc Tûsî, a.g.e., s.524.

olarak vicdani müşâhade ile müşâhade etmesidir. Allah’a ulaşmak isteyen bir kulun kötü huylarından vazgeçmesini, Allah’ta fani olması gerektiğini, bu sebat ve hal üzerinde devamlılık göstermesini, arzusunun fenâfillâhtan, bekâbillâha varmak olduğunu, bunları yaparken her zaman kalbinde Allah’ın Rızâsı’nın olması gerektiğini Mustafa Rızâ şöyle dile getirmiştir.

*Fenâ-fillâhı seyrân etmeğe meyl etti dil-mürgü
Gülistânı bekâ-billâha nâil eyle ya rabbi²²⁰*

*Fenâ fillâhdan seyr-i bekâbillâhdır matlâb
Terakki-i tarîkat sâlikine aksâü’l-metâliptir²²¹*

*Terakki-i fenâfillâhtan seyr-i bakâbillâh
Ricâlullâha mahza feyz-i cüd kibriyâdandır²²²*

2.2.2. Cezbe

Cezbe, çekmek ve çekiş demektir. Hâkk’ın kulu kendi canibine çekmesidir. Cezbe, Allah’ın kula bir ihsanı olduğundan kulun elinde değildir. Allah’ın, sevdiği kulun kalbinden perdeyi kaldırıp çalışma ve gayreti olmadan yakın nuru ile kolayca manevi makamlara yükseltmesidir. Böyle bir cezbe, kulda istikamet arzusu doğurarak bela ve musibetlere sabretme gücü kazandırır. Kul ruhi cezbe ile hakikatin kaynağını bulur. Allah’ın dışındaki her şeyi unutarak kendinden geçer.²²³

Çekme, çekip kendine bağlama, kendinden geçme, ruhi heyecan olarak adlandırılan cezbe, tasavvuf ıstılahında; Allah’ın saliki kendine çekmesi, bundan doğan ceht hali ile salik beşeri sıfatlardan sıyrılarak, ilahi vasıflara ittifâsı ve tecelliyât-ı celal ile vahdeti duyup hissetmesi veya müşahedesidir ki bu tecellilere makes olan pak müsait bir ruh kendini ötelere doğru gelen dalgaların gel-gitine salar, korkusuz ve endişesiz, derin bir teslimiyetle yürür durur. Cezbe, esbabı adiyeye ile elde edilemeyecek kadar büyük bir mevhibe ve mahariyettir. Cezbe, ruhi atmosferi yakalayıp, Allah’ın insanı o

²²⁰ Neccâr-zâde, s.144.

²²¹ Neccâr-zâde, s.172.

²²² Neccâr-zâde, s.173.

²²³ Ebû Nasr Serrâc Tûsî, *a.g.e.*, s. 520.

atmosfer içerisine çektiğini, bunun için de bir gayret içerisinde olması gerektiğini, gönüllerin o ilahi atmosferde kaybolmasını, Mustafa Rızâ şu şekilde ifade etmiştir.

*Cezbe-i feyz-i ilâhîdir gönüller hem demi
Şevkdir ol sohbet-i hassın kadîmi mahremi*²²⁴

2.2.3. Aşk

Aşk, sûfiler zümresinden bir gruba göre Hakk Teala'ya âşık olmak caizdir derler ama Hakk Teala'dan aşk caiz değildir. Bunlar derler ki: aşk bir zatı sevgilisinden men eden bir sıfattır. Kul, Hakk'tan men olmuştur ama Hakk kuldan memnu' değildir. Kulun Hakk'a âşık olması caizdir fakat Hakk'ın kuluna âşık olması caiz değildir. Çünkü kulun sevgilisine ulaşmasına engel olan maniler vardır ama Allah'ın sevdiği şeye vasıl olması için bir mani yoktur. Mani olmayınca da Allah men edilmiş ve netice itibariyle âşık olmuş olmaz. Başka bir grup, kulun Hakk Teala'ya âşık olması da caiz değildir. Çünkü aşk haddi tecavüz etmektir, hâlbuki Allah Teala mahdud değildir, demişlerdir.²²⁵

Aşk: şiddeti sevgi, düşkünlük, kemal, cemalden dolayı duyulan aşırı muhabbettir ki; böylesine daha ziyade mecazi aşk dene gelmiştir. Bir de, cemali kemal noktasında, kemali cemel kutbunda O Ezel ve Ebed Sultânı'na karşı duyulan kalbi alaka ve muhabbet vardır ki, işte o da hakiki aşktır.

Aşk; varlığın en esaslı ve aynı zamanda da en sırlı sebebidir. Allah, zatının bilinmesini sevip istediğinden ve gelecekte gerçeğe uyanık ruhların O'nun esma, sıfat ve zatına karşı duyup izhar edecekleri derin alakadan ötürü mükevvenatı yaratmıştır. Aşk, vuslat kademelerinin final noktasıdır. O noktaya ulaşan muhibbin atacağı bir adım ya kalmıştır ya da kalmamıştır. Hakk'ın ilk tecellisi zatın iktizasından ibaret olan işte bu muhabbet üstü muhabbettir. Allah'a ilticamızda aşkın bir giriş kapısı olduğunu, her zaman kalplerin Allah aşkıyla dolması gerektiğini, Allah aşkıyla yanan kalplerin asıl maksada ulaştıklarını, Allah aşkıyla dolan kalplerin Allah korkusundan titrer hale geldiğini Mustafa Rızâ şu şekilde ifade etmektedir:

²²⁴ Neccâr-zâde, s.146.

²²⁵ Hucvîrî, a.g.e, s. 450.

*Melce’i mevâ der-i dâru’s-selâm- ı aşktır
Gayri yoktur ilticâmuz hâzır-ı nâzır Hudâ*

*Aşk bir sermâyedir tüccâr-ı şehri vahdette
Nakdi vaktim aşktır erbâb-ı aşk es-salâ ²²⁶*

*Menzîli maksûda vâsıl oldular erbâb-ı ‘aşk
Sohbet-i dîdâra nâ’il oldular ashâb-ı ‘aşk*

*‘Aşkdır ser-mâyeyi kâlâ-yı vuslat ‘aşka
Bü’l-‘acep bâzârdır germiyyet-i ashâb-ı ‘aşk*

*‘Akl-ı evvel nükde-i pür ‘ukdesin hall etmez
Müşkîl-i cumhûra kalmıştır rumûz-ı habb-ı ‘aşk*

*Sakı-ya meyhâne-i ‘aşk-ı İlâhî kandedir
Kandedir ol meclîs-i hâss-ı şarâb-ı nâb-ı ‘aşk*

*Çûn cemâl-ı dosttur mihrâb-ı minberden garâz
‘Aşka besdir Cenab-ı gûşe-i mihrâbı ‘aşk*

*Mülk-i istiğnâda dâim eyle tahsili Rızâ
Saltanattır iktis’âb-ı hizmet-i erbâb-ı ‘aşk ²²⁷*

*Süveydâdan çıkar nakş-ı sivâyı
Pür etsin kalbini ‘aşkı İlâhi*

*Dilâ subh-u mesâ zıkr et Hüdâ’yı
Pür etsin kalbin ‘aşkı ilâhî*

²²⁶ Neccâr-zâde, s. 10.

²²⁷ Neccâr-zâde, s.110.

*Bu yolda vârunı bezl-ü nisâr et
Pür etsin kalbin-i ‘aşkı İlâhî*

*Rızâ’ya sâde kıl levh-i derûnu
Pür etsin kalbin-i ‘aşkı İlâhî²²⁸*

2.2.4. Hâvf ve Recâ

Hâvf hali muhabbetle beraber zikredilir. Çünkü kurb hali hâvf ile muhabbeti gerekli kılıyor. Sûfiler içinde Allah’a yakınlığa bakarak kalbine hâvf hakim olanlar bulunduğu gibi muhabbet hakim olanlar da vardır. Bu durum Allah’ın tasdik, yakın ve haşyetten kalplere yaptığı taksim-i ilahiye göre değişir ki bu da gayba ait perdelerin münkeşif olması demektir. Havf Allah’ın seni sana teslim etmesinden korkmandır. Allah’tan uzak kalmaktan ve ma’rifet berraklığının kaybolmasından korkmaktır. Recâ, hâvf ehlinin kalplerine Allah’tan gelen bir ferahlama ve rahatlamadır. Eğer recâ olmazsa onlar helak olurlar, akılları başlarından giderdi. Recâ üç çeşittir: Allah’ın sevabından ümitvar olmak, Allah’ın rahmetinin genişliğinden ümit halinde bulunmak, Allah’tan umanlar; recâda tahkika eren ve Allah’tan başkasından bir şey ummayanlardır.²²⁹ Sûfilere göre gerçek havf sakibi, ondan bundan korkarak gözünü oğuşturan kimse değil, azaba uğramasına sebep olmasınan korktuğu şeyleri terk edendir. Gerçek havf sahibi, Allah’tan başkasından korkmayandır. Yani, korktuğundan nefsi için değil, yalnız Allah’ın azamet ve kudretini hissettiği için korkandır. Çünkü nefis için korku, ahrette gelecek azaplar için duyulan korkudur. Havf ve recâ iman için iki kanat gibidir. Allah’tan korkan kimse, ümidi kadar korku, O’ndan ümit eden de korkusu kadar ümit sahibi olur. Çünkü havfın gereği imandır, imanla da recâ ortaya çıkar. Recânın gereği de imandır. Havf da imandan doğar.²³⁰

Korkma, ürperme, irkilme manalarına gelen hâvf, genel itibariyle şer’an haram olamayıp da daha hafif mertebede memnu bulunan bir şeyi işlemekten sakınma anlamına gelir. Hâvf, mana yolcusunun, Aallah’ın sevmediği, hoşlanmadığı şeylerden sakınması ve uzak kalmasını sağlayıp, gönlün derinliklerinde bir korku duygusunu hissetmektir.

²²⁸ Neccâr-zâde, s.144.

²²⁹ Ebû Nasr Serrâc Tûsî, *a.g.e.*, s. 59-60

²³⁰ Sühreverdî, *a.g.e.*, s.618-620.

Recâ, iyi bir şeyi bekleme, elde etme ümidi, Allah'ın lütuf ve ihsanlarını umma hissi gönülden istenen bir şeyin tahakkuk etmesi inancıyla onun meydana geleceğini beklemek ve ümit etmektir. Allah yolunda yürüyen salikin, Allah'tan korkması gerektiğini, bununla birlikte ümidini de bir an olsun O'ndan ayırmaması gerektiğini, her şeyin sonucunu O'ndan beklemesini, nefisini her zaman korku ve ümit arasında olması gerektiğini, bu durumun hiçbir zaman hatırdan çıkarılmamasını, Mustafa Rızâ Efendi şöyle ifade etmiştir.

Recâ ve hâvfla it'âbı nefis dûn edeli

Bu çar-su-yi fenâda ta'ab nedir bilmem²³¹

Sefâ-yı vaktimi yâ-Rab kederden eyle emîn

Tarîk-ı hâvf u recâda hatardan eyle emîn²³²

Eriş ser-menzili matlûba cehd et bir kadem evvel

Süvâr-ı esbi himmet ol reh-i hâvf u recâdan geç²³³

Recâ' ve hâvfla oldun müşevveşü'l ahvâl

Diyâr-ı hayreti mülk-i ferâgat anlarsın²³⁴

Mihnet keşân-ı vâdi-i hicrâna bir dahî

Hâvf u recâ yolunda ta'ab var mıdır 'acep²³⁵

Tarîkat dersini tâliplere nakl-i beyân etmez

Reh-i hâvf u recâda halkı bi-aram eder va'iz²³⁶

²³¹ Neccâr-zâde, s.27.

²³² Neccâr-zâde, s.28.

²³³ Neccâr-zâde, s.83.

²³⁴ Neccâr-zâde, s.130.

²³⁵ Neccâr-zâde, s.164.

²³⁶ Neccâr-zâde, s.178.

2.2.5. Muhâsebe

Hesap görme, hesaplama, kendi kendini sorgulama gibi manalara gelen muhasebe, mü'minin her gün, her saat, iyi kötü, yanlış doğru, günah sevap yaptığı şeyleri gözden geçirip, hayırları, güzellikleri şükürle karşılaması. Günahları istiğfarla gidermeye çalışması; yanlışlık ve kötülükleri de tevbe ve nedametle düzeltmeye gayret göstermesi adına çok önemli bir cehd ve insanın kendisini ispat etmesidir.

Muhasebe, mü'minin iç dünyasında bir kandil, vicdanında bir hayırhah ve nasihatçi gibidir. İman, kulluk, tevfik, kurbiyet ve ebedi saadete mazhariyet gibi mevzularda tamamen İlâhi inayet, İlâhi rahmet yörüngelidir. Her zaman huzur ve itminana açık olmasının yanında, korku, endişe ve ürperti eksenlidir.

İnsanın her zaman kendi nefsiyle bir muhasebe içinde olması ve müminin hayatının devamlı bir nefis sorgulaması içerisinde olması, bu sorgulamanın bu gün olmazsa ebedi hayatta mutlaka sorulacağını Mustafa Rızâ şu şekilde dile getirmektedir:

Bu gün muhasebe-i eyledin zâyı'

*Yarın mesâîli rûz-ı hesâbı neylersin*²³⁷

2.2.6. Hâl

Zikir safhası sayesinde kalplere yerleşen durumdur. Cüneyd Bağdadi'ye göre: "hal, kalplere inen bir durumdur, devamlı değildir. Hal, zikr-i hafidir. Hal, murâkabe, kurb, muhabbet, hâvf, recâ, müşahede ve yakın gibi şeylerdir."²³⁸ Şeyhlerden bazıları: Hâller şimşekler gibidir. Parlar ve derhal kaybolur. Eğer devamlı olursa bu hâl değil, nefsin sözü vevesvesesidir.²³⁹

Bütün hallerin en yücesi, Hakk'tan kullarına sırf bir mevhibe-i ilâhisi olan hakkalyakîn hâlidir. Şahsi gayret ve cehdle elde edilmez. Bu yüzden Hakk'tan kullarına mevhibe olarak inen şeylere hâl adı verilmiştir. Çünkü kulun bunu kendi gayretiyle elde etmesi mümkün değildir. Bu gerçeği dikkate alan şeyler: "Makamlar kesbî, hâller kesbîdir." demişler ve bu hüküm dilden dile dolaşarak onlarca benimsenmiştir.²⁴⁰

²³⁷ Neccâr-zâde, s.8.

²³⁸ Et- Tûsî, a.g.e., s. 41.

²³⁹ Sühreverdi, a.g.e, s.587.

²⁴⁰ Sühreverdi, a.g.e, s.587.

Hal, insanın kendi derinliklerinde ötelere gelen esintilerle yaşaması ve kalp ufkunda cereyan eden gece gündüz farklılığının duyulup hissedilmesidir.

Hal, yaratılış, hayata mazhariyet, nur ve rahmet gibi perdesiz, her şeyin gerçek kaynağını gösterir ve halis tevhidi ihtar ederek, insanı sürekli metafizik gerilime ve alternatif arayışlara sevk eder. Hal ehli olan kişiler Allah'ın o kişilerin kalplerine vermiş olduğu bu hal durumu ile birlikte, birbirlerinin durumlarını en iyi anlayan ve hal ilminin önemli olduğunu Mustafa Rızâ Efendi, şu şekilde ifade etmiştir.

Vecd-ü hâl ehli bilir erbâbı aşkın hâlini
*Şerh olunmaz kâlle hâl-i lisân-ı inşirâh*²⁴¹

2.2.7. Kerâmet

Kelime olarak kerem, ihsan lutuf gibi anlamlar taşıyan kerâmet, terim olarak sâlih mü'minlerde meydana gelen olağan üstü hadiselerle denir.²⁴² Kerâmet, ikram, kerem, lütuf ve ihsan demektir. Mü'min bir kulda olağan üstü bir halin zuhur etmesine denir. Ehl-i Sünnet uleması kerametın hak olduğuna müttefiktir. Kerâmet ehli, ameli sâlih sahibi inançlı bir mü'min olmalıdır. İnancı olmayan insanlarda görülen olağan üstü hallere keramet değil, istidrâc, sihir adı verilir. Gösterilen şeylerin olağan üstülüğü eşit olmakla birlikte hükmü zahir olduğu şahıslara göre değişir. Mü'minde zahir olunca keramet, kâfırda zahir olunca istidrâc adını alır. Kerâmet, kevnî ve hakîki olmak üzere iki çeşittir. Kevnî kerâmet olağan dışı bir takım şeylerdir. Havada uçmak, denizde yürümek gibi. Hakiki keramet ise ilim, marifet ve ahlâkla ilgili olağan üstü birtakım meziyetlere mazhariyettir. Müridlerinin hallerini iyi yönde geliştirmek, hikmet ve bilgisi ile, iffet ve mehabetiyle etkili olup insanlardaki kötü huyları giderip iyi huylar kazandırmaktır. Bu tür kerametlere ilmi ve manevi keramette denir. Sûfilerin itibar ettiği keramette bu türdür.²⁴³ Sûfiler kerâmet konusunda hassasiyet göstermişler ve şu hususlara dikkat çekmişlerdir. Kerâmeti gizlemek esastır. Kâmil insan kerâmetle değil, Allah'a kulluk vazifesiyle ilgilenir. Kerâmet velînin gayesi olmamalıdır. Esas

²⁴¹ Neccâr-zâde, s.16.

²⁴² Türer, a.g.e., s.227.

²⁴³ Et- Tûsî, a.g.e., s. 526.

olan istikamet üzere olandır. Kerâmete değil şeriata uymak esastır. Kerâmet velînin maksada ulaşmasında bir perde olabilir.²⁴⁴

Keramet ehli olan insanlara bunun Allah tarafından verilen bir izzeti ikram olduğunu, bu insanların bazı noktalarda apaçık bir şekilde kerametlerini ortaya koyduklarını, bu kerametleriyle de lütf-i ihsanı ilahi olduğundan Allah’a şükretmelerini, Mustafa Rızâ Efendi, şu şekilde ifade etmiştir.

*Eyler semâ’-ı şevkle çerh müşâhede
Devr eyledikçe kutb-i kerâmet medârımız²⁴⁵*

*Nihâl-i gülşen-i bülbül kim etti sevk sana
Kerâmet-i ezelîdir sedâ-yı şevk sana²⁴⁶*

²⁴⁴ Türer, *a.g.e.*, s.230-231.

²⁴⁵ Neccâr-zâde, s.4.

²⁴⁶ Neccâr-zâde, s.12.

SONUÇ

XVIII. Yüzyıl Osmanlı tasavvuf düşünce sisteminde önemli bir mutasavvıf olan Neccar-zâde Mustafa Rızâ Efendi 1679/1746 yıllarında yaşamıştır. Mustafa Rıza'nın Tasavvuf Tarihi açısından önde gelen mutasavvıflar arasında bulunduğu anlaşılmaktadır.

Mustafa Rızâ birden çok tarîkata intisab etmesi ve bu tarîkalardan icazet almasıyla dikkat çekmektedir. Yazdığı *Dîvân* adlı eseri ve kurduğu tekkesi hem yaşadığı dönemde hem de daha sonraki dönemlerde önemli bir misyon üstlenmiştir.

Mustafa Rızâ Osmanlı Devleti'nin gerileme döneminde yaşamıştır. Devrinin siyasî, iktisadî, ilmî olumsuzluklarıyla karşılaşmıştır. O dönem itibariyle belki de olumsuzlukların en az görüldüğü alanın tasavvuf olduğu söylenebilir. Bu dönemin Tasavvufî alanda önemli bir hareketi, hiç şüphesiz Müceddidiyye-Nakşibendiyye geleneğidir. Mustafa Rızâ, özellikle Nakşibendiyye Tarîkatî'nden icazet almış ve XVIII. Yüzyıl'da Nakşibendiyye-Müceddidiyye geleneğinin önde gelen sîmâları arasında yer almıştır.

Mustafa Rızâ kendi lakabıyla anılan Neccârzade Tekke'sini kurmuştur. Kurmuş olduğu tekkenin ilk şeyhi de kendisi olmuştur. Dönemin tekke geleneğine önemli katkılar sağlamıştır. Bu tekkede Nakşibendi usulüne göre hatme yapmıştır. Bunun yanında, Celvetiyye Tarîkatı'ndan da icazet aldığını ve Celvetiyye âdâbına uygun olarak da zikir yaptığını görmekteyiz. Vefatından sonra da bu gelenek devam etmiştir.

Mustafa Rızâ, yaşadığı dönemin önemli mesnevîhanlarından. Ayrıca hat sanatında da önemli sîmalar arasındadır. Geçimini de daha ziyade hat sanatıyla temin etmiştir.

Neccar-zâde Mustafa Rızâ Efendi yaşadığı dönemde İstanbul'da bir hayli şöhret kazanmıştır. Özellikle Beşiktaş'ta, yaşadığı dönemin önemli simalarından biri kabul edilmiştir. Tasavvufî kişiliğinin yanında ilmi ve edebi kişiliğiyle de dikkat çeker.

Yazmış olduğu en önemli eseri *Dîvânı*'dır. Mustafa Rızâ, bu eserini dîvân tarzında yazmıştır. Şiirlerinde tamamen dini ve tasavvufi konulara yer vermiştir. Özellikle edebi, ilmi ve tasavvufi yönleriyle kendinden sonraki dönemlere de etki etmiştir. *Dîvân*'ının bir çok nüshasının bulunması, bunun bir işareti olarak kabul edilebilir.

Dîvân adlı eseri, dini ve tasavvufi konuları ihtiva etmekte ve dört bölümden oluşmaktadır. Özellikle kaside ve gazeller önemli bir yer teşkil etmektedir. *Dîvân*'ında görebildiğimiz kadarıyla Neccar-zâde Mustafa Rızâ Efendi dini ve tasavvufi terimlere oldukça vakıf olduğu anlaşılmaktadır. İleri seviyede Arapça ve Farsça bildiği görülmektedir. Muhammed Semerkandî'nin *Muhtasaru'l-Velâye* isimli eserini Farsça'dan Türkçe'ye güzel ve akıcı bir üslupla tercümesi bunun göstergesidir.

BİBLİYOGRAFYA

- Ayvansarâyî**, Hüseyin, *Hakikatü'l-Cevâmi'*, Matbaa-i Amire, İstanbul, 1281.
- Banarlı**, Nihat Sâmî, *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi*, İstanbul 1983.
- Bursalı**, Mehmet Tâhir, *Osmanlı Müellifleri*, Matbaa-i Âmire, İstanbul 1333.
- Büyük Türk Klasikleri**, “Neccar-zâde Şeyh Rızâ”, İstanbul, 1988.
- Cebecioğlu, Ethem**, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, Ankara, 1997.
- Cevdet Paşa**, *Tarihi Cevdet*, İstanbul, 1288.
- Danacı**, Tülin, *Neccâr-zâde, Şeyh Rızâ ve Divânı*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 1988.
- Ebû Nars Serrâc et-Tûsi**, *el-Luma'*, (Tercüme: Hasan Kamil Yılmaz) İstanbul, 1996.
- Eren**, Cevat “Selim III”, *İslam Ansiklopedisi*, MEB, İstanbul, 1969.
- Faruk**, Ahmet, *Eshab-ı Kirâm*, İstanbul, 1983.
- Hoca- zâde**, Ahmet Hilmi, *Hadîkatü'l Evliyâ*, İstanbul, 1318.
- Horata**, Osman, *Esrar Dede, Hayatı, Eserleri, Şiir Dünyası ve Dîvânı*, Ankara 1998.
- el-Hucvîri**, Ali b. Osman, *Keşf'ul Mahcûb, Hakikat Bilgisi*, Haz.: Süleyman Uludağ, İstanbul, 1982.
- İslam Ansiklopedisi*, TDV, Ankara, 2003.
- İsmail Paşa**, *Esmâu'l Müellifîn*, Beyrut, 1990,
- Karal**, Enver Ziya, “Ahmed III”, *İslam Ansiklopedisi*, MEB, İstanbul, 1969.
- Kazancıgil**, Aykut, *Osmanlılarda Bilim ve Teknoloji*, İstanbul, 2000.
- Kehhâle**, Ömer Rızâ, *Mu'cemü'l-Müellifîn*, Beyrut, 1993.
- Kuşeyrî**, Abdülkerim, *Risâle-i Kuşeyrî*, (Mütercim: Ali Arslan), İstanbul, 1980.
- Mehmet Süreyya**, *Sicill-i Osmânî*, Haz.: Abdülkadir Yuvalı- Ali Aktan, İstanbul, 1995.
- Muallim Nâci**, *Osmanlı Şâirleri*, Haz.: Cemal Kurnaz, Ankara 1986
- Muslu**, Ramazan, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf*, (18.y.y), İstanbul, 2003.
- Neccâr-zâde**, Mustafa Rızâ, *Dîvân-ı Neccâr-zâde*, Matbaatü'l-Âmire, İstanbul, 1262/1845.

Neccâr-zâde, Mustafa Rızâ, *Tercüme-i Muhrasaru'l-Velâye*, İstanbul, 1273/1856.

Osman Bey, Hoca İsmail Beyzâde, *Mecmu'a-i Cevâmi'*, İstanbul, 1304-1308.

Nüzhet, Ömer, *Menkıbetü'l-Evliyâyıye fi Ahvâlir-Rizaiyye*, Matbaa-i Âmire, İstanbul, 1273/1858.

Özdamar, Mustafa, *Dersaadet Dergâhları*, İstanbul, 1994.

Özdemir, Mehmet, *Neccâr-zâde, Rızâ Dîvânı'nın Edisyon Kritiği*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Afyon Kocatepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Afyon, 1999.

Peremeci, Osman Nuri, *Edirne Tarihi*, İstanbul 1940.

Sakaoğlu, Necdet, "Selim III", *DBİA*. İstanbul, 1969.

Sührevedî, Şihâbüddin Ömer, *Avarif'ül Maarif*, (Tercüme: Hasan Kâmil Yılmaz-İrfan Gündüz) İstanbul, 1989

Şeyhi Mehmet, *Vakâyiü'l-Fudala*, Haz.: Abdülkadir Özcan, İstanbul, 1989.

Şimşek, Halil İbrahim, *Osmanlı'da Müceddidilik*, Ankara, 2004

Tanman, M.Baha, "Neccâr-zâde Tekkesi", *DBİA*, İstanbul, 1995.

Türer, Osman, *Tasavvuf Tarihi*, İstanbul, 1998.

Uçman, Abdullah, "Neccar-zâde Şeyh Rızâ", *Sahabeden Günümüze Allah Dostları*, İstanbul, 2003.

Uludağ, Süleyman, "Mâsivâ" mad., *DİA*, Ankara 2003, XXVIII, 76

Uzunçarşılı, İ. Hakkı, *Osmanlı Tarihi*, Ankara, 1995.

Uzunçarşılı, İ. Hakkı, *Osmanlı Devleti'nde İlmiye Teşkilatı*, Ankara, 1988.

Uzunçarşılı, İ. Hakkı, *Osmanlı Devleti'nin Saray Teşkilatı*, Ankara 1984.

Vassaf, Hüseyin, *Sefîne-i Evliya*, İstanbul 1990.

Yılmaz, H. Kamil, *Aziz Mahmud Hüdâyî, Hayatı Eserleri, Tarîkatı*, İstanbul, 1990.

Yılmaz, Hasan Kamil, *Ana Hatlarıyla Tasavvuf ve Tarîkatlar*, İstanbul, 1994.

Zakir, Şükrü, "İstanbul Tekkeleri Silsile-i Meşâyih", *İslam Medeniyeti Dergisi*, C.V, Say.1, İstanbul, 1981.

ÖZGEÇMİŞ

1977 yılında Trabzon'un Araklı ilçesinde doğdu. İlkokul ve ortaokul eğitimini aynı ilçede tamamladı. 1995 yılında Araklı İmam-Hatip Lisesi'nden mezun oldu. 1996 yılında Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nde lisans eğitimene başladı ve 2001 yılında lisans eğitimini tamamladı. Diyânet İşleri Başkanlığı'na bağlı olarak İmam-Hatiplik görevi yaptı.